

LUND UNIVERSITY

Krig och brott. Definitioner av kriminalitet i ett bosniskt efterkrigssamhälle

Basic, Goran

2005

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Basic, G. (2005). *Krig och brott. Definitioner av kriminalitet i ett bosniskt efterkrigssamhälle*. (Research reports / Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund University; Vol. 2005:2). [Publisher information missing].

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Krig och brott

Definitioner av kriminalitet i ett bosniskt
efterkrigssamhälle

Författare: Goran Basic

ABSTRACT

I slutet av kriget i Bosnien-Hercegovina (som varade mellan 1992 och 1995) hade 279 000 människor mist sina liv och mer än två miljoner människor hade tvångsförflyttats eller lämnat landet. Alla parter undertecknade efter kriget ett avtal om tvåsidigt återvändande, dvs. alla flyktingar skulle åka tillbaka till sina hem. I praktiken blev det en komplicerad process.

Denna rapport kan betraktas som en fördjupning av min kandidatuppsats om en grupp etniskt rensade bosnienmuslimer och bosnienkroater i Ljubija, en stad i nordvästra Bosnien, som återvänt till samma stad efter kriget i f.d. Jugoslavien, och min magisteruppsats där jag analyserar perspektivet hos dem som tillbringade hela krigstiden i Ljubija och fortfarande bor kvar där. Syftet med rapporten är identifiera och analysera uppfattningar om brott i Bosnien under och efter kriget samt beskriva i vilken mån inblandande parter i en konflikt kan förlåta varandra eller försonas.

Den empiriska delen av uppsatsen bygger på observationer i Ljubija, tidningsartiklar från området samt fjorton intervjuer. I analysdelen diskuteras det empiriska materialet med utgångspunkt från Durkheims syn på kriminaliteten i samhället, ett *vi-och-de*-tänkande (såsom Zygmunt Bauman beskriver det) samt med hjälp av Nils Christies begrepp ”det idealiska offret” och Georg Simmels syn på försoning. Känslor under fältarbetet diskuteras.

Studien visar att det som uppfattas som brott kan variera beroende på krig, fred, segrare och offer. Den normupplösning som framträdde i Ljubija under kriget verkar bilda nya grupperingar och mellan dessa har konflikter och fiendskap uppstått även efter kriget. Konkurrensen om offerrollen efter kriget framträdde mellan olika grupperingar. Gamla förbrytelser sätter sin prägel på de intervjuades berättelser och krigets normupplösning är nästan alltid framträdande.

Nyckelord: Bosnien, krig, brott, normupplösning, offer, gärningsmän, förlåtelse, försoning.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	4
Syftet och frågeställningar	6
Disposition	6
 HISTORISK ÖVERBLICK	8
Bosnien-Hercegovina före och under kriget	8
Bosnien-Hercegovina efter kriget	10
Etnisk rensning i området kring Ljubija	13
 METOD	15
Intervjuer	16
Observationer	19
Dokumentanalys	21
 TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	23
Durkheims syn på kriminaliteten i samhället	23
Vi och de	25
Det idealiska offret och den idealiska gärningsmannen	26
Försoning	27
Manschettbrottslighet	28
 KRIGETS RESTER	30
Att leva ”med kriget i huvudet”	30
Bosnienmuslimernas och bosnienkroaternas återvändande	35
Att få sin egendom tillbaka	40
Att återvända och överleva	42
Samhällsmoral i efterkrigstid	44
Att vara rik efter kriget	48

Att bygga ett monument och försonas	51
Möjligheter för försoning	54
 AVSLUTNING	60
 REFERENSER	63
 BILAGA	67

INLEDNING

De nya former av krig som började efter kommunismens fall verkar ha ersatt det klassiska mellanstatliga kriget. Svaga stater har blivit av med det krigsmonopol som de haft genom sina krigsmaskinerier; monopolen kan tas över av paramilitära aktörer som oftast opererar endast på den lokala nivån. Civila blir många gånger en direkt måltavla för krigshandlingarna.¹ Ett exempel på ett sådant krig är kriget i Jugoslavien.

Från 1945 till 1991 levde ett antal grannfolk gemensamt i ett land som kallades Jugoslavien. Det fanns skillnader mellan de jugoslaviska folkslagen. Sloener och kroater är katoliker, serber och makedonier är ortodoxa, bosnier och albaner är vanligtvis muslimer. I Jugoslavien fanns också judar, romer och flertalet inom ovan nämnda nationaliteter kallade sig ”jugoslaver”. Landet styrdes av Josip Broz Tito, som bevarade sin auktoritet genom att förena skrämsel och hot med uppmaningar om ”broderskap och enighet”.² Historien om konflikter och våld mellan de etniska grupperna under andra världskriget³ undanhölls planmässigt och Tito gjorde sitt bästa för att förhindra att någon särskild etnisk grupp kom att behärska den federala statens institutioner. Denna strategi hade en viss folklig legitimitet.⁴

Tito dog 1980. Den kommunistiska eliten som fyllde vakuumet efter Tito förstod att hans bortgång och kommunismens nedgång krävde att de fann ett nytt språk för att vinna mottagande hos folk.⁵ Jugoslaviens politiska och nationella identitet härstammade från en Tito-ledd partisankamp under andra världskriget, en relativt liberal politisk struktur (jämfört med andra kommunistiska stater) samt från landets internationella ställning någonstans mellan öst och väst. Berlinmurens fall och kalla krigets slut medförde att innebörden i den jugoslaviska identiteten började ifrågasättas.⁶ Det resulterade i en eskalerande framväxt av etniskt grundad nationalism i alla delrepubliker i Jugoslavien. Politiska ledare i de jugoslaviska

¹ Kaldor (2002), s. 81; Höglund (2004), s. 46; Schulz (2004) s. 111.

² Ignatieff (1999), s. 41.

³ På Jugoslaviens territorium pågick andra världskriget under perioden 1941 till 1945.

⁴ Ignatieff (1999) s. 41.

⁵ Ibid. s. 43.

⁶ Schulz (2002), s. 75.

republikerna började ställa krav på att bilda självständiga stater och de etniska minoriteterna i respektive republik började undra vem som nu ska försvara dem.⁷

Jugoslaviens sönderfall blev början på en rad krig och konflikter som kom att beteckna århundradets avslutning. Det började i Slovenien 1991 där kriget pågick i två veckor. Sedan följde kriget om Kroatien, nära följt av kriget i Bosnien. År 1998 började kriget om Kosovo och efter det följde kriget i Makedonien år 2000.

Bakgrunden för denna rapport är kriget i Bosnien och Hercegovina (se karta i bilaga), eller rättare sagt efterkrigssamhället i Bosnien. Man kan betrakta denna rapport som en fortsättning och fördjupning av mina kandidat- och magisteruppsatser.

Min kandidatuppsats (Basic 2004) handlade om en grupp bosniska flyktingar som blivit utsatta för etnisk rensning av bosnienserbiska soldater under kriget i Ljubija⁸ (jag återkommer strax till begreppet etnisk rensning). Flyktingarna är bosnienmuslimer och bosnienkroater till sin etnicitet. Efter kriget har de kommit tillbaka till Ljubija, en stad som nu kontrolleras av bosnienserber och som är fylld med bosnienserbiska flyktingar som rensats etniskt av bosnienmuslimer och bosnienkroater i andra delar av Bosnien. I min magisteruppsats (Basic 2005) har jag, utifrån mitt empiriska material, analyserat en annan synvinkel i samma problematik, nämligen en version berättad av dem som tillbringade hela krigstiden i Ljubija (bosnienserber och ett fåtal bosnienmuslimer och bosnienkroater). Den sociala verkligheten är mångsidig och de i konflikten inblandade grupperna har vanligtvis olika synpunkter på ett och samma skeende.

Kriget i Bosnien-Hercegovina ägde rum från den 6 april 1992 till den 12 oktober 1995 då en vapenvila trädde i kraft med representanter från USA som medlare. När det s.k. Dayton-avtalet undertecknades i november 1995 hade 279 000 människor dött (de flesta civila) och omkring två tredjedelar av befolkningen fördrivits från sina hem, antingen till andra stater eller inom landet.⁹

⁷ Ignatieff (1999), s. 42-45.

⁸ Ljubija är en ort i nordvästra Bosnien (tillhör kommunen Prijedor; se karta i bilaga). Innan kriget hade Ljubija cirka 15 000 invånare som bodde i två administrativa delar (Mjesne zajednice). Övre Ljubija var etniskt mixat och i Nedre Ljubija bodde mestadels bosnienmuslimer.

⁹ Kaldor (2002) kap.3.

Genom att på nytt granska mitt empiriska material¹⁰, med nya glasögon, upptäckte jag tendenser som visar att tillvaron i efterkrigs-Ljubija tycks vara präglad av de förbrytelser som begicks under kriget samt de brott som begås dagligen efter kriget. Det som särskilt väckte mitt intresse är markeringar i materialet som pekar på en framträdande konkurrens om offerrollen i ett efterkrigssamhälle. I denna studie, som alltså är en fortsättning och fördjupning av mina uppsatser ska jag försöka utifrån mitt empiriska material fördjupa mig i efterkrigsproblematiken med utgångspunkt i relevanta kriminologiska teorier

Syftet och frågeställningar

Syftet med den rapporten är att utifrån mitt empiriska material försöka identifiera och analysera uppfattningar om brott i Bosnien under och efter kriget. Jag vill också beskriva i vilken mån inblandande parter i en konflikt kan tänkas förlåta varandra eller försonas, samt vilken roll tidigare förbrytelser spelar i en sådan eventuell process.

Mina frågeställningar är:

Vilken uppfattning om förbrytelser under kriget har boende i Ljubija?

Vilken uppfattning om kriminalitet i efterkrigssamhället har boende i Ljubija?

Disposition

I kapitlet *Historisk överblick* diskuterar jag det historiska skeendet i Bosnien-Hercegovina och Ljubija, under och efter kriget, som jag anser är av vikt för dagens befolkning i Ljubija. I avsnittet *Metod* skildrar jag det metodologiska angreppssätt och material som jag använt. I kapitlet *Teoretiska utgångspunkter* avhandlas några för denna studie angelägna begrepp, som till exempel *det idealiska offret* och *försoning*. I avsnittet *Krigets rester* analyserar jag infallsvinklar som de intervjuade själva uppfattar som viktiga när de berättar om förbrytelser under kriget i Bosnien samt

¹⁰ Jag gjorde två fältarbeten i Bosnien i mars respektive november 2004 med sammanlagt 14 intervjuer, observationer och dokumentanalys (se kapitlet "*Metod*").

deras uppfattningar om kriminalitet efter kriget. Studien avrundas med kapitlet *Avslutning*. Här återvänder jag till mitt syfte och diskuterar mina resultat.

HISTORISK ÖVERBLICK

Som jag nämnde i min magisteruppsats, skulle man kunna säga att efter kommunismens fall framstod världen som mer sammanlänkad än någon gång tidigare och på samma gång som mer delad. Delanty (2000) definierar kulturglobaliseringen som ett möte mellan kulturformer till följd av rummets minskade betydelse. Detta kan leda till en kulturens sammansmältning med en annan, och tillkomsten av en universell kultur, men det kan även uttrycka sig genom våldsamma konflikter.¹¹ En av många sådana våldsamma konflikter som skulle kunna betraktas som ett resultat av globaliseringen efter kommunismens fall är kriget i Bosnien. Jugoslavien, ett land som en gång definierade och försvarade en samhällslig gemenskap med hjälp av yttre gränser, försvann med kommunismens fall och det resulterade i ett blodigt krig.¹² De krig som började efter kommunismens fall utspelar sig ofta inom specifika stater; aktörerna är en eller flera grupper *inom* en stat. De politiska målen handlar ofta om att kräva makt på basis av traditionella identiteter, såsom etnicitet, ”stam” eller religion.¹³

Bosnien-Hercegovina före och under kriget

Som jag beskrev i mina tidigare uppsatser, var Bosnien-Hercegovina en av de etniskt mest uppblandade republikerna i forna Jugoslavien. I enlighet med folkräkningen 1991 var den etniska fördelningen i Bosnien 43,7 procent bosnienmuslimer, 31,4 procent bosnienserber och 17,3 procent bosnienkroater. Cirka sju procent var jugoslaver, romer eller judar (totalt levde 4,4 miljoner människor i landet). Före kriget var alla dessa grupperingar på något sätt sammansmälta, i synnerhet i de större städerna där giftermål mellan människor med olika religiös övertygelse var vanliga.¹⁴

I november 1990 genomfördes de första demokratiska valen och partier som företrädde de olika nationella grupperna fick 70 procent av rösterna. Dessa partier var SDA (Demokratiska aktionspartiet; företrädesvis muslimer), SDS

¹¹ Delanty (2000), s.138-143.

¹² Schulz (2002), s. 75; Aggestam (2004), s. 12-15.

¹³ Kaldor (2002), s. 81; Aggestam (2004), s. 12-15.

¹⁴ Kaldor. kap 3.

(Serbiska demokratiska partiet) och HDZ (Kroatiska demokratiska unionen). Partiernas retorik präglades av nationalism.¹⁵

En rapport från FN som bland annat analyserar inledningen av kriget i Bosnien visar att bosnienserberna och bosnienkroaterna, uppbäckade av Serbien¹⁶ respektive Kroatien¹⁷, haft etnisk rensning som politiskt mål. En etnisk rensning syftar till att ta kontroll över ett område genom att göra sig av med samtliga som tillhör en annorlunda identitet. Målet för etnisk rensning är en fördrivning av en befolkning genom massmord, massfördrivning, systematiska massvåldtäkter¹⁸, massakrer och koncentrationsläger. Etnisk rensning innefattar också en rad andra tekniker, såsom ekonomisk och juridisk diskriminering som syftar till att göra livet omöjligt för den utsatta befolkningen. Krigföringen riktar direkt in sig på de civila, dvs. på den grupp som har en annan etnisk identitet.¹⁹ En typisk etnisk rensning var erövringen av Srebrenica i juli 1995 som genomfördes av bosnienserbiska armén. Då massakrerades mer än 7000 civila bosnienmuslimska män och unga pojkar under fem dagar efter att först ha åtskiljts från kvinnor och mindre barn.²⁰

Den bosniska regeringen, som styrdes av bosnienmuslimer, hade som mål att försvara Bosnien-Hercegovinas territoriella oberoende samt det etniskt och religiöst blandade samhället. Eftersom bosnienmuslimerna utgjorde majoriteten i landet men saknade egen armé när striderna bröt ut hade de mest att förlora på en etniskt grundad delning.²¹

Bosnien och Hercegovina var ett typiskt exempel på en svag stat efter kommunismens fall och den blev en resurs om vilken rivaliserande grupper krigade. Förutom de reguljära trupperna under kriget i Bosnien fanns tre typer av irreguljära styrkor: paramilitära organisationer, utländska legotrupper och lokala polisgrupper förstärkta med väpnade civila.²² Soldaterna till de irreguljära grupperna rekryterades i fängelser och ur olika grupper av fotbollssupportrar, de utbildades i hemliga

¹⁵ Ibid. s. 42, 43.

¹⁶ www.un.org/icty/plavsic/trialc/judgement/index.htm, 050501.

¹⁷ www.un.org/icty/blaskic/trialc1/judgement/index.htm, 0505201.

¹⁸ Svendsen (2001) s. 271-272, Höglund (2004), s. 45.

¹⁹ Ignatieff (1999), s. 103-149.

²⁰ www.un.org/icty/krstic/TrialC1/judgement/index.htm, 040220 och Schulz (2002), s. 42.

²¹ Kaldor (2002) kap. 3.

²² Kaldor (2002), s. 55-68.

armélokaler och fick den bästa vapenutrusningen från den reguljära armén. Illdåden som de utförde utgjorde många gånger en medveten militär strategi som de genomförde i berusat eller drogpåverkat tillstånd.²³

Den internationella inblandningen var i Bosnien och i alla konflikter i forna Jugoslavien genomgripande och ägde rum både på den officiella nivån och på det civila planet. Kriget blev placerat i centrum för mediernas uppmärksamhet och för freds-, hjälp-, och människorättsorganisationer. Inom det forna Jugoslavien ställdes stora förväntningar på det internationella samfundet. För många människor i Bosnien hade ordet Europa en mystifik ton, det likställdes med ett civiliserat handlande och ett medborgerligt synsätt som opponerade sig mot nationalismen.²⁴ Det som sedan hände var att folk i Bosnien blev djupt besvikna och deras besvikelse växte ytterligare under bosnienserbernas erövring av Srebrenica som på den tiden ansågs vara en av FN skyddad zon. Världssamfundet misslyckades i många anseenden i Bosnien även om freden som uppstod 1995 aldrig kunde ha förverkligats utan internationell påverkan.

Kriget i Bosnien-Hercegovina pågick från den 6 april 1992 till den 12 oktober 1995 då en vapenvila trädde i kraft med representanter från USA som medlare.²⁵ När Dayton-avtalet undertecknades i november 1995 hade 279 000 människor dött och omkring två tredjedelar av befolkningen fördrivits från sina hem, antingen till andra länder eller inom landet. De mänskliga rättigheterna kränktes systematiskt och i stor omfattning under kriget, med massakrer, koncentrationsläger, tortyr och systematiska massvåldtäkter.²⁶ Många ovärderliga historiska monument förstördes.

Bosnien-Hercegovina efter kriget

Som jag nämnde i mina tidigare uppsatser blev Bosnien-Hercegovina en självständig stat sammansatt av två entiteter efter Dayton-avtalet 1995. Federationen och Republiken Srpska (Serbiska republiken). Avtalet innebar att Bosnien skulle fungera som en stat, men på samma gång skulle den delas upp i en bosnisk-kroatisk

²³ Ignatieff (1999), s. 103-151; Schulz (2002), s. 114.

²⁴ Kaldor (2002), s.68.

²⁵ Schulz (2002), s. 13.

²⁶ Kaldor (2002), kap. 3.

federation och en delvis självständig serbisk republik. Enheterna beviljades rätt till speciella relationer med Kroatien respektive Serbien. Enligt avtalet skulle flyktingar ha rätt att återvända till sina förkrigsbostäder. Parterna skulle avstå från trakasserier, hot, diskriminering och förföljelser.²⁷

En extrem ekonomisk kris drabbade Bosnien-Hercegovina efter kriget och omvärlden satte snabbt igång olika hjälp-program. Målen med programmen var att ta bort alla flaskhalsar hos infrastrukturen, få igång sjukhusen, skolorna och bostadsmöjligheterna samt se till att de mest utsatta fick en levnadsstandard som motsvarar existensminimum. Mellan 1995 och 2001 pumpades bistånd in i landet men utan någon egentlig kontroll av vart pengarna tog vägen. Rykten om korruption i landets ledning har gjort att biståndet minskats.²⁸

Den nya etniska kartan över landet är mycket mindre integrerad nu än före kriget. Det har skett en märkbar isolering grupperna emellan.²⁹ Bosnienserber utgör till 94 procent befolkningen av Serbiska Republiken, likaså är befolkningen i Federationen till 97 procent bestående av bosnienmuslimer och bosnienkroater. Den etniska grupp som är fattigast är den bosnienserbiska befolkningen i Republiken Srpska och den bosnienmuslimska befolkningen i Federationen.³⁰

Bosnien och Hercegovina har i dagsläget ett gemensamt pass, ett betalningsmedel, enhetliga nummerplåtar och flera gemensamma institutioner, som tullen och det nationella parlamentet. Men vid sidan av dessa resultat av Dayton-avtalet är frånvaron av samverkan mellan entiteterna märkbar. Skolsystemet, polis, till och med mobiltelefon-näten är särlagda efter etniska linjer. Bosnienserber, bosnienkroater och bosnienmuslimer är fortfarande djupt segregerade och alla etniska grupper har fortfarande sina egna arméer.³¹

Enligt många är freden i Bosnien-Hercegovina enbart hållbar på grund av de ca 30 000 soldater som finns i de internationella fredsstyrkorna (SFOR) runt om i landet. På samma gång finns ett stort antal andra organisationer i landet som är

²⁷ Shulz (2002), s. 155.

²⁸ Maslesa (2001), s. 286-296.

²⁹ Basic (2004, 20005).

³⁰ Petritsch (2002), s.374-394.

³¹ Ibid. s.67-190.

verksamma med frågor angående demokrati och mänskliga rättigheter, ekonomisk återuppbyggnad, polisväsendet och återvändande av flyktingar.³²

I dagens Bosnien-Hercegovina är bosnienkroater, bosnienserber och bosnienmuslimer fortfarande uppdelade. Många skolor i landet är segregerade och många krigsförbrytare sitter kvar på sina poster inom polisen och den lokala administrationen. Krigstidens oligarki fortsätter att dominera ekonomin och korruptionen i ekonomin är genomträngande. De ultranationalistiska partierna som eldade på kriget på 1990-talet finns fortfarande och de har vunnit mark den senaste tiden, detta trots att nya liberala partier vuxit fram.³³ Radovan Karadžić och Ratko Mladić³⁴ som anses vara huvudansvariga för bla. Srebrenica massaker är fortfarande på fri fot och i Serbiska republiken kan man stöta på gatuförsäljning av tröjor med deras bild samt supporttexter så som ”Zivot Damo, Ratka ne damo” (Livet offrar vi men Ratko överger vi inte).

Etnisk rensning i området kring Ljubija³⁵

Målet för kriget i Bosnien hade att göra med hur landet skall definieras i termer av nationalitet. Territorium var en viktig fråga under kriget i Bosnien. Även om målsättningen för kriget var att få kontroll över ett territorium får man känslan av att syftet inte var skapande av stödstrukturer i samhället utan snarare förstörelse av samhället. Ljubijas fall under kriget i Bosnien kan exemplifiera detta.

Som jag skrev i min kandidatuppsats, gjorde kriget entré i Ljubija i början av sommaren 1992 när bosnienserbiska soldater övertog kontrollen över den lokala förvaltningen i Prijedor utan väpnat motstånd från bosnienmuslimsk och bosnienkroatisk sida. En kort tid efter detta tog bosnienserbarna makten i Ljubija. Flera byar i Ljubija-område (t. ex. Hambarine, Brisevo, Kozarac och Bišćani) besköts med serbiskt artilleri samtidigt som SDS-anhängare genom media spred propaganda

³² Ibid. s. 49-64.

³³ Petritsch (2002); Basic (2004, 2005).

³⁴ *Karadžić* var bosnienserbarnas politiska ledare under kriget och Mladic var överbefelhavare i bosnienserbarnas armén under kriget.

³⁵ Historiken blir kanske något enssidigt inriktad på bosnienserbarnas dåd, beroende på att Ljubija hamnade i deras händer. I ett annan studie (av ett annat samhälle) hade bosnienkroatiska och bosnienmuslimska agerande kunnat uppmärksammas mer.

om ”muslimska och kroatiska krigsförbrytelser mot serber” för att frambringa panik.³⁶

Efter maktskiftet 1992 försvårades livet för bosnienmuslimer och bosnienkroater i Ljubija-området stegvis. De sparkades från sitt arbete, fick ingen tillgång till sjukvården; deras telefoner stängdes av och de förbjöds att mötas i större grupper än fyra personer. Med tiden påbörjades dödandet av icke-serbiska invånare i Ljubija; de fördes till koncentrationsläger (tex. Omarska och Keraterm), kvinnorna våldtogs och egendom plundrades. Misshandel och tortyr förekom dagligen på polisstationen i centrum och på fotbollsstadion (som fungerade som militärpolisens högkvarter). Icke-serber kunde även attackeras på öppen gata.³⁷

Den bosnienserbiska militären hade listor över framstående personer, till exempel lokala ledare, intellektuella, SDA-medlemmar och förmögna som arresterades, rånades och avrättades. Hus och kulturella byggnader som moskéer och katolska kyrkor plundrades, brändes ned eller sprängdes i luften. Med tiden upprättades den så kallade ”Byrån för befolkningsutbyte” genom vilken bosnienmuslimer och bosnienkroater kunde överge sin egendom och tvangs erlägga stora summor för att få ge sig av. Som resultat av den etniska rensningsstrategin och på grund av systematiska övergrepp och rädsla tog nästan alla bosnienmuslimer och bosnienkroater i Ljubija-området till flykten mellan 1992 och 1995³⁸. Den etniska rensningen av detta område var fullbordad.³⁹

³⁶ Se FN:s rapporter: www.un.org/icty/stakic/trialc/judgement/index.htm, www.un.org/icty/kvocka/trialc/judgement/index.htm, www.un.org/icty/tadic/trialc2/judgement/index.htm, www.un.org/icty/banovic65-1/trialc/judgement/ban-sj031026e.htm, 050501 och Kolonic (2004) s. 20-29.

³⁷ www.un.org/icty/stakic/trialc/judgement/index.htm, www.un.org/icty/kvocka/trialc/judgement/index.htm, www.un.org/icty/tadic/trialc2/judgement/index.htm, www.un.org/icty/banovic65-1/trialc/judgement/ban-sj031026e.htm, 050501 och Kolonic (2004) s. 20-29.

³⁸ De få bosnienmuslimer och bosnienkroater som stannade kvar i Ljubija blev slavarbetare i en ”arbets-grupp” och användes av den bosnienserbiska armén och privatpersoner. Några stred också på bosnienserbisk sida.

³⁹ www.un.org/icty/stakic/trialc/judgement/index.htm, www.un.org/icty/kvocka/trialc/judgement/index.htm, www.un.org/icty/tadic/trialc2/judgement/index.htm, www.un.org/icty/banovic65-1/trialc/judgement/ban-sj031026e.htm, 050501 och Kolonic (2004) s. 20-29.

Man skulle kunna tänka sig att målet med etnisk rensning i Ljubijas fall vore att skapa ett etniskt rent territorium där enbart bosnienserberna skulle leva. Just detta område är känt för sina mineralrikedomar. Det finns gott om järnmalm, kol, kvarts och lera för tegelstensbränning och mineralrikt vatten. De flesta invånarna arbetade före kriget i gruvor där det utvanns järnmalm.⁴⁰ Man skulle alltså kunna föreställa sig att allt detta skulle betraktas som en resurs som var viktig för de bosnienserbiska soldaterna men så var det inte. *Alla* industriella kapaciteter som fanns inom detta område plundrades och förstördes av de bosnienserbiska soldaterna. Strategin liknade inplantering av rädsla och hat i samhället.

⁴⁰ www.rzrljubija.com 050501 och Kolonic (2002) s. 15-19.

METOD

Inom vetenskaplig forskning finns det olika sätt att samla in empiriskt material. Det kan ske med kvantitativa eller kvalitativa metoder eller med kombinationer av de båda. I likheten med mina tidigare uppsatser har jag valt att använda mig av kvalitativ metod.⁴¹

Enligt Kvale (1997) kan man genom kvalitativa metoder få en djupare förståelse av det man utforskar samt skildra det sammanhang som de undersökta fenomenen omfattas av. Metoden kännetecknas i regel av närhet till den källa man hämtar sin information ifrån. Gubrium och Holstein (1997) beskriver en version av kvalitativ metod som att forskaren strävar efter att vara i händelsernas centrum. Forskaren skall befinna sig nära forskningssubjektena så att denne har möjlighet att vara insatt i deras sociala värld och skildra den. På samma gång är det inte meningen att åstadkomma en alldeles för stor närhet, utan hålla sig på visst avstånd från det man studerar. Risker är annars stora att forskaren blir en del av det han studerar. Forskaren på fältet förväntas placera sitt engagemang och sina känslor inom parentes men många gånger är det svårt att göra.⁴²

I mitt fall upplevde jag svårigheter med att placera mina känslor inom parentes på grund av jag har tillbringat de första 22 åren av mitt liv i Ljubija (jag är nu 32 år); jag upplevde början av kriget som en medlem av de etniska grupper som etniskt rensades från staden. Jag var medveten om och mentalt förberedd inför detta innan jag började med mitt arbete. Å andra sidan kan känslor bli ett viktigt föremål för analys, då känslorna enligt Gubrium och Holstein är erfarenhetens djup. Detta gäller i synnerhet *de studerades* känslor. Genom att empatiskt studera olika varianter av deras interaktion kan kanske vissa känslor lättare förmedlas fram.⁴³

Till denna studie har jag samlat in material med hjälp av tre tekniker: observationer och intervjuer på plats i Ljubija i nordvästra Bosnien samt dokumentanalys. Känslor (glädje, hat, rädsla) var många gånger framträdande och denna ”informationskälla” har jag delvis använt i min rapport. Under mitt senaste

⁴¹ Jag har dock använt kvantitativa data i form av statistik (t.ex. över befolkningssammansättning, valresultat och liknande) för att på detta sätt ge en *bakgrund* till mina kvalitativa studier.

⁴² Gubrium och Holstein, kap. 2.

⁴³ Ibid. kap. 4.

fältarbete i Ljubija (hösten 2004) fick jag veta från en av mina informanter om att ett rykte spritt sig förra gången när jag besökte Ljubija (i mars 2004), ett rykte om att jag i själva verket spionerade istället för att göra ett fältarbete. Ordet ”spionera” har en negativ laddning i ett efterkrigssamhälle och detta gjorde att jag blev orolig.⁴⁴ Under min näst sista dag i Ljubija (hösten 2004), då jag besökte en massgrav i närheten av Ljubija, blev jag uppmärksam av en informant att folk i Ljubija pratar om ”att jag spionerar”, ”frågar för mycket” och ”att det finns en reserverad plats för mig i den massgrav som jag besökte” (Fältanteckningar). Den rädsla som jag kände då kan jämföras med den rädsla som jag kände under sommaren 1992 när den etniska rensningen i Ljubija pågick för fullt. Min sista dag under mitt senaste fältarbete stannade jag kvar i Prijedor där jag av säkerhetsskäl övernattat alla nätter under mina resor. Känslan av hot och rädsla upplevde jag under båda fältarbeten trots frånvaron av någon direkt fysisk eller verbal attack (jfr Lundberg 2001, s. 133-135).

Intervjuer

När Kvale beskriver kvalitativa intervjuer frågar han sig retoriskt: ”Om man vill veta hur människor uppfattar sin värld och sitt liv, varför inte prata med dem?”⁴⁵ Det var det som jag gjorde i Ljubija. I mars och november månad 2004 intervjuade jag fjorton personer. De intervjuade utgörs av två kvinnor och fem män som alla tillbringande hela kriget i Ljubija samt tre kvinnor och fyra män⁴⁶ som alla återvänt till Ljubija efter kriget. Sex av alla intervjupersonerna är bosnienserber, tre är bosnienkroater och fem bosnienmuslimer. Elva av intervjupersonerna bor i Övre Ljubija och tre i Nedre⁴⁷ Ljubija.

Intervjupersonerna kontaktades av mig personligen, med en förfrågan om de var villiga att delta i denna studie. Intervjupersonerna blev fullt ut informerade om vad som var planerat. Samtliga fick information om att de garanterades anonymitet och att de när som helst kunde avbryta sin medverkan. (Namnen på

⁴⁴ I en krigssituation är det vanligt att en spion avrättas.

⁴⁵ Kvale (1997), s. 9.

⁴⁶ En bor numera i ett västeuropeiskt land.

⁴⁷ Se fotnot nr. 8.

intervjupersoner och andra personer som nämns under intervjuer är fingerade i uppsatstexten).

Alla intervjupersoner ställde upp för att bli intervjuade men rädslan, bland de som bor i Övre Ljubija, var framträdande. Under intervjun kunde man höra uttalande som:

Den främsta medaljen i Srpska republikens armé fick endast Gligo⁴⁸ och av ingen annan än Karađžić själv. Han var i det mest elitistiska förbandet i Rep. Srpskas armé. När de kom till Ljubija då sket alla på sig. Säg inte något till honom för då dödar han mig. (Milanko)⁴⁹

om de fick reda på vad jag säger till dig skulle de döda mig (Gara)⁵⁰

säg inte till någon att vi pratade. Man får lätt en bomb genom fönstret här (Bela)

mina grannar skulle döda mig om de visste vad jag säger till dig (Rada)

Rädslan som fanns under själva intervjun väckte en obehaglig känsla hos mig. Frågan som slog mig var: kommer jag att vara ansvarig för om någonting händer dem i framtiden? Allt detta såg jag som ett etiskt problem men också som de intervjuades sätt att markera att det vi pratade om var angeläget och känsligt.

Bandspelare användes vid alla intervjuer och intervjupersonerna gav tillåtelse till detta. Intervjuguiden utformades men den användes inte så mycket under intervjuerna, det var snarare *före* intervjuerna som den kom till användning för att repetera de viktigaste områdena som jag ville beröra under själva samtalet. Jag har som intervjuare försökt ställa öppna frågor som skall stimulera berättande. Samtidigt har jag ibland kommenterat det ämne som berättas, ställt följdfrågor och stundtals avbrutit intervjupersoner. Gubrium och Holstein (1997) benämner detta som en *aktiv intervju*, där intervjuaren uppträder i rollen som en samtalspartner.⁵¹

Mina intervjuer behandlar tiden under och efter kriget i Bosnien. Intervjupersonen och dennes erfarenhet och upplevelse står i centrum, medan jag

⁴⁸ Gligo är fingerade namn på en gemensamt bekant.

⁴⁹ Se presentationen av intervjupersonerna i Basic 2005.

⁵⁰ Se presentationen av intervjupersonerna i Basic 2004.

⁵¹ Se även Wästerfors (2004), s. 19.

först och främst ägnade mig åt att lyssna. Enligt Riessman (1993) är *narrativa studier* beroende av den rollfördelningen. Det som ytterligare kännetecknar narrativ analys är dess hänsyn till *variation*, dvs. möjligheten att berätta om en och samma händelse på mer än ett sätt. Det beror inte bara på att människor *tolkar* olika upplevelser och händelser olika utan att människor omges av ett verkligt liv som gör att de förväntar sig någonting från sin omgivning och att omgivningen i sin tur förväntar sig någonting av dem.⁵² Ytterligare en relevant fråga i detta sammanhang är knuten till *sanningsvärdet* av en berättelse. Om en och samma händelse kan beskrivas på olika sätt innebär det svårigheter att bedöma om den är sann eller inte. Narrativa forskare har för vana att se på en berättelse som en egen bit av verkligheten. Istället för att göra en bedömning om en berättelse är sann eller inte, utgår man från att berättaren konstruerar en verklighet i sin berättelse.⁵³

Enligt Gubrium och Holstein intresserar sig även *etnometodologiska studier* för hur den sociala världen konstrueras. Det viktiga för etnometodologi är inte att förklara vad en social värld är, utan *hur den blir till*. Etnometodologi anser att tal och interaktion konstruerar den sociala världen istället för att direkt reflektera på vad den sociala verkligheten egentligen är. Etnometodologerna betonar världens utformande utifrån dess medlemmars interaktion och medlemmarnas tolkning av denna interaktion.⁵⁴ Både berättandet och analysen av berättandet kan betraktas som en meningsskapande aktivitet. Under intervjun interagerar berättaren och lyssnaren, dvs. de tilldelar olika objekt betydelse⁵⁵. Senare när jag studerade berättelsen i form av en utskrift, gjorde jag ytterligare en betydelse tilldelning, men denna gång var den inte inriktad till berättaren utan till det empiriska materialet. Att interagera med materialet på nytt (innan jag valde att skriva rapporten) upplevde jag som problematiskt men även intressant. Varför? Å ena sidan hade jag svårt att befria mig från det gamla sättet att se på problematiken så som jag beskrev i mina gamla uppsatser. Å andra sidan förvånades jag över att jag under tidigare granskning av materialet missat tendenser som pekar på att tillvaro i efterkrigs-Ljubija tycks vara

⁵² Wästerfors (2004), s. 21; Johansson (2005), s. 15-36; Riessman (1993), s.64.

⁵³ Wästerfors (2004), s. 21; Johansson (2005), s. 15-36; Riessman (1993), s.22.

⁵⁴ Gubrium och Holstein, kap. 3.

⁵⁵ Charon (2001), kap. 4.

präglad av de förbrytelser som begicks under kriget samt de brott som begås dagligen efter kriget.

Berättelser är tolkande, eftersom de försöker förklara världen, men att de i sin tur även måste tolkas. Det material som en narrativ forskare samlar in talar inte för sig själv. Det som är viktigt att poängtera är att en tolkning alltid är ofullständig. Den syftar till förståelse av det som påstås snarare än att kontrollera om detta är sant eller inte.⁵⁶ De tolkningarna av berättelsen som jag ska presentera i detta arbete skall inte uppfattas som en definitiv representation av verkligheten. Såsom Gubrium och Holstein påpekar kan verkligheten ses som mångsidig, varje tolkning är i grunden oavslutad.⁵⁷

De flesta intervjuer varade mellan 45 och 60 minuter och genomfördes på bosniska. Transkribering av materialet gjordes på bosniska, vanligtvis samma dag, för att ge goda förutsättningar för att dokumentera och kommentera viktiga detaljer. Efter analysen av det transkriberade materialet översattes relevanta delar av intervjuerna av en auktoriserad tolk (viss översättning är även gjord av mig själv). Hjälpens jag fick av tolken uppfattade jag som nödvändig för att minimera risken för möjligt bortfall av betydelsefulla intervjuer i översättningen.

Observationer

Observationer av den sociala världen där det sociala livet beskrivs i detalj är en av grunderna för sociologiskt kunskapssamlande.⁵⁸ Enligt Einarsson och Chiriac (2002) utgör grunden för direkt observation ett antagande om att det för vissa syften är bäst att iakttä det som händer när det händer. Fördelen med direkt observation är att det knappt finns någon tidsfördröjning mellan händelsen och forskarens registrering. Det betyder att forskaren kan samla in data i reella situationer i deras naturliga omgivningar. Detta förutsätter i sin tur att observatören är på plats och kan genomföra en observation.⁵⁹ Arbetssättet som jag använde under fältarbetet i Ljubija liknar till

⁵⁶ Riessman (1993), s. 22; Johansson (2005), s. 15-36.

⁵⁷ Wästerfors (2004), s. 23; Johansson (2005), s. 15-36; Riessman (1993), s.22-23; Gubrium och Holstein, kap. 5.

⁵⁸ Emerson, Fretz, Shaw (1995), s. 2-16; May (2001), s. 178-211.

⁵⁹ Einarsson och Chiriac (2002), s. 24.

sin natur etnografisk forskning där forskare studerar människor i deras vardag. Kraven för en etnograf är bland annat att fältarbetet genomförs en lång tid (flera månader) och det kravet, å ena sidan, uppfyller jag inte (jag var i Ljubija två gånger under sammanlagt två veckor). Å andra sidan har jag tidigare växt upp och bott i Ljubija under 22 år och har relativt stor kännedom om samhället och dess invånare.⁶⁰

Observationerna som jag gjorde i Ljubija dokumenterade jag för det mesta genom att memorera de händelser och iakttagelser som jag uppfattat som viktiga under dagen. På kvällen skrev jag ned det som jag uppfattade som viktigt och gjorde om det till en läslig text.⁶¹ Att direkt skriva ner allt jag såg och hörde under observationerna för att på så sätt minimera fördröjningen mellan händelse och registrering fann jag dock för det mesta vara svårt. Anledningen till det var den konstanta rädsla som jag kände under tiden i Ljubija. Detta kan också ha påverkat uppsatsens resultat genom att man riskerar att i efterhand sortera bort vissa händelser eller episoder. Å andra sidan kunde jag genom observationerna dokumentera åtminstone något av vardagslivet i en stad präglad av krig och flyktingskap.

Observationerna genomfördes för det mesta på Ljubijas caféer, busshållplatser, i bussarna, i centrum och på marknaden under två veckors tid, mars respektive november månad 2004. Jag försökte dölja observationen genom att inta en plats i gruppen som studerades. Den dolda observationen grundas på att gruppmedlemmarna inte vet om att de observeras eller medverkar i någon studie. Observationen har sin kraft just i att den är dold och på så sätt kan registrera ageranden som annars kan vara svåra att fånga upp.⁶² Mot bakgrund av att gruppen som jag observerade inte var klart begränsad utan av lösare form skulle man kunna föreställa sig att det alltid var förhållandevis lätt att dölja min roll. Så var det emellertid inte alltid. För det första spreds ett rykte⁶³ om mig som försvårade mina möjligheter att dölja min roll. För det andra blev det tydligt att jag under min vistelse i Ljubija avvek från miljön, dels på grund av min klädstil, dels på grund av min allmänna roll som främling i ett litet samhälle. Kläderna som jag använde under min

⁶⁰ Emerson, Fretz, Shaw (1995), s. XIV;

⁶¹ Ibid. S. X.

⁶² Einarsson och Chiriac (2002), s. 26.

⁶³ Ryktet gällde mitt "spionage", som jag beskrev ovan.

vistelse i Ljubija var nya och köpta i Sverige. Klädesplaggen som man kunde se på Ljubijas gator var vanligtvis gamla (ofta kläder som kunde köpas i Bosnien före kriget) och smutsiga (emellertid finns det invånare som använde moderna och dyra klädesplagg). Min allmänna roll som främling i Ljubija tog form genom de blickar som jag fick under vistelsen (nyfikna som tittade på mig, de flesta ungdomar). I ett litet samhälle känner alla varandra och de flesta känner inte mig.

Dokumentanalys

Som jag nämnde i min magisteruppsats, kan dokumentanalys innefatta olika dokument, allt från bilder och tidningar till statistik. Dessa dokument är till för att för forskaren redogöra om någonting denne inte har varit med om, inte själv upplevt. Dokumentanalys är ett bra komplement för en deltagande observation då det kan utöka förståelsen för det observerade. Forskarens uppgift är att finna likheter eller skillnader mellan det dokumentet beskriver och övrigt insamlat material.⁶⁴

De dokument som analyserades i min studie var dagstidningar som kunde köpas i Ljubija och Prijedor under tiden jag var där. Tidningarna är publicerade både i Federationen och Serbiska Republiken, vilket jag anser vara viktigt pga. skillnaden i journalistisk rapportering beroende på om tidningen hör hemma i Federationen eller Serbiska Republiken. I Dnevni Avaz (en federal tidning) läste jag till exempel om en massgrav som nyligen hade upptäckts i närheten av Ljubija och jag gjorde en observation på plats, men ingen tidning i Serbiska Republiken eller Serbien tycks ha publicerat dessa uppgifter. Enligt May ingår varje dokument i en social kontext. Forskaren bör närma sig texten genom att försöka förstå den kontext i vilken den skrevs. Efteråt kan man använda sådan kunskap tillsammans med andra källor, till exempel observationsstudier eller intervjuer.⁶⁵

⁶⁴ May (2001), s. 212-238.

⁶⁵ May (2001), s. 232.

I min studie har jag alltså utnyttjat teknikerna intervju, observation och dokumentanalys. Under bearbetningen av materialet gjordes en tematisering för att lättare finna mönster och inbördes skillnader. Tematiseringen utgick från studiens syfte: att försöka identifiera och analysera uppfattningar om brott. De teman som jag lyfter upp i analysen är en abstrahering av de vanliga ämnen som återkom under intervjuerna och observationerna.

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Durkheims syn på kriminaliteten i samhället

Enligt Durkheim lever alla individer under *sociala fakta* och ett *kollektivt medvetande*. *Sociala fakta* kan definieras som gemensamma kollektiva sätt att tänka och handla. Detta förhållande är svårt för individen att förändra, eftersom förhållanden av denna typ regleras utanför individen med hjälp av yttre tvång⁶⁶. Ett *kollektivt medvetande* består av en totalitet av delade känslostyrda handlingar som uppstår genom interaktion människor emellan. Durkheim menade att detta var något som stod utanför individen men att det ändå kunde påverkas.⁶⁷

En krigssituation påverkar det kollektiva medvetandet i ett samhälle, till exempel genom att individen inte längre begränsas av förkrigstidens moralregler och auktoriteter. Detta samhällstillstånd går under benämningen *normupplösning*, ett begrepp som vissa sociologiska teoretiker använder att förklara varför individer börjar begå brott.⁶⁸ Den normupplösning som framträdde under kriget kan ses som inbyggt i det kollektiva medvetandet bland invånarna i Ljubija. Ett kollektivt medvetande kan ändras men förmodligen tar detta sin tid i ett efterkrigssamhälle.

Émile Durkheim såg brott och straff som en sammanhängande del av frågan om solidaritet och samhällets sammanhållning. Den moraliska ordningen i ett samhälle har ett fundamentalt värde enligt honom eftersom individer är både integrerade i och reglerade av samhället. Integration såg Durkheim som ett sätt att knyta individen till samhället genom sammanhållning, solidaritet och ritualer. Reglering såg han som en tvingande kraft som binder individen till normer genom lag och sanktioner.⁶⁹

Durkheim definierade ett brott som en handling som kränker starka och bestämda kollektiva medvetandetillstånd. Detta betyder att handlingar är brottsliga genom att de kränker sådana värden och normer som är viktiga för den sociala

⁶⁶ Johansson, Miegel (1996) s.38; Durkheim (1895/1964).

⁶⁷ Sverre (1995) s. 46; Durkheim (1893/1964).

⁶⁸ Collen, Lilly, Ball (2002), kap. 3 och 4.

⁶⁹ Collen, Lilly, Ball (2002), s.72, 73; Durkheim (1897/1983), s. 203-214.

enigheten.⁷⁰ Vad gäller straffet lägger Durkheim vikt vid hämndens roll och straffandets rituella natur. Enligt honom består straffet av "en affektiv reaktion av olika grad av intensitet som samhället utövar genom en institution som riktar sig till dem av dess medlemmar som har brutit mot vissa 'uppföranderegler'."⁷¹ Så länge brottsligheten ligger på en "normal" nivå kan man, utifrån Durkheims synsätt på brott och straff förenklat säga att:

Brott och straff är ändamålsenligt för samhällets integration.

Durkheim menar att straffet "framkallas" av brottet vilket verifierar kollektiva uppfattningar, föreställningar och känslor och på det sättet den sociala sammanhållningen. Man ska påpeka att det inte är brottet i sig som har denna funktion utan straffet som ett svar på brottet.⁷² Brott kränker vitala värden i ett samhälle och straffet är en reaktion på en sådan kränkning vars uppgift är att förstärka den moraliska ordningen. Enligt Durkheim så är straffet inte riktad till brottslingen utan till "oss andra" det vill säga de som bevittnar skådespelet.⁷³ Vi som åskådare ska ständigt vara påminda om vilka normer som råder i ett samhälle, genom det straff som utdelas. Straffet kan uppfattas som en ritual där brottslingen utpekas och bestraffas.⁷⁴ Laglydiga får då en chans att verifiera sin tro på en moralisk ordning dvs. de får chansen att visa sin solidaritet med andra och med hela samhället.

Ett samhälle utan brott skulle uppfinna nya brott (det kontrafaktiska påståendet). Ett kontrafaktiskt påstående är ett påstående som strider mot sakernas tillstånd, i det här fallet påståendet "detta samhälle rymmer inga brott". Durkheim menar att detta påstående under alla omständigheter är orimligt. En viss brottsnivå är i själva verket normal och att ett brottsfritt samhälle är otänkbart. Durkheim menar att det finns två anledningar till detta: för det första, om alla i dag vanliga brott försvann skulle samhället konstruera nya. Det kollektiva medvetandetillståndet skulle då frambringa fördömandet av gärningar som ursprungligen bedömdes med större mildhet. Som en konsekvens skulle

⁷⁰ Lindgren (1998) s. 20; Durkheim (1893/1964), s. 80.

⁷¹ Lindgren (1998) s. 21; Durkheim (1893/1964), s. 96.

⁷² Lindgren (1998) s. 21; Lukes, Scull (1984) s. 15-30.

⁷³ Collins (1992) s. 110.

⁷⁴ Collins (1992) s. 110.

brottsligheten i en viss form försvinna för att återuppstå i annan form.⁷⁵ För det andra kan man inte tänka sig ett samhälle där alla individer är så påverkade av det kollektiva medvetandetillståndet att samstämmigheten mellan det kollektiva och individuella är så komplett att ett brottsfritt samhälle skulle kunna skapas.⁷⁶

Brott kan vara funktionella i förhållande till sociala förändringskrav. Enligt Durkheim har brottet, indirekt, men ibland till och med direkt, en förmåga att ge grund till social förändring och i enlighet med det är brottslingen bärare av framtidens moraluppfattningar.⁷⁷ Under ett krig är det inte sällan brottsligt eller i alla fall illojalt att ange en krigsförbrytare eller desertera, i efterhand blir det snarare föredömligt. I det fallet kan vi säga att ”brottslingen” (angivaren eller desertören) i en viss tid blir bärare av framtidens moral.

Vi och de

Enligt Zygmunt Bauman (1992) behöver varje grupp i ett samhälle som försöker bevara en viss livsstil en motgrupp, en så kallad *utgrupp*. *Utgruppen* är i själva verket *ingruppens* fiktiva motsats. Grupperna upplever sig vara varandras motsats i normer, attityder och beteenden. *Vi* står för den grupp dit en viss individ tillhör. Det som händer i denna grupp anses vara någonting förståeligt eftersom han eller hon är bekant med det och vet hur man ska bete sig för att känna sig hemma. *Ingruppen* ses som individens naturliga hemvist där man trivs och dit man återvänder med en känsla av lättnad.⁷⁸

De står för en grupp individer som personer i *Vi* inte kan ha förståelse för eller inte kan identifiera sig med. Respektive grupper kan inte eller vill inte förstå varandras normer, attityder, beteende eller regelsystem och det i sin tur skapar motsättningar. I *ingruppen* kan man förvänta sig bli bemött med värme, hjälp när det behövs, skydd och kamratskap. Här har man en tillvaro under samma villkor, obehöriga stöts ifrån, samtidigt som man försöker göra sin individuella ställning

⁷⁵ Lindgren (1998) s. 21; Durkheim (1895/1964).

⁷⁶ Collen, Lilly, Ball (2002) s.73, Durkheim (1897/1983).

⁷⁷ Lindgren (1998) s. 22.

⁷⁸ Bauman (1992), s. 53-55.

starkare med hjälp av de särskilda symboliska uttryck som är gemensamma för gruppens medlemmar. Genom att skapa symboler för sin grupp frambringar medlemmarna en sorts egen värld, där de kan känna sig tryggare. På samma gång hjälper symbolerna dem att hantera omgivningens påtryckningar emot gruppen.⁷⁹

En *utgrupp* är den fiktiva motpolen som *ingruppen* är i behov av för sin identitet, för sin sammanhållning och känslomässiga trygghet. Det samarbete som finns inom *ingruppens* gränser har många gånger som villkor att vägra samarbeta med motståndare.⁸⁰

Det idealiska offret och den idealiska gärningsmannen

Enligt Nils Christie är ”idealiskt offer” en person eller kategori av individer som när de drabbas av brott lättast får en legitim status som offer. Enligt det synsätt har det idealiska offer ett slags offentlig status som t.ex. ”hjälte” eller ”krigsförbrytare”.⁸¹

För att ett offer ska kunna räkna med maximal offerstatus måste offrets relation till gärningsmannen uppmärksammas med några kännetecken. Offret skall vara svagt (sjuka, gamla, barn...), ha ett respektabelt ärende och en hederlig avsikt när brottsangreppet inträffar; befinna sig på rätt plats vid rätt tid (inte kunna kritiseras för det); gärningsmannen ska vara stor och ond; gärningsmannen ska vara okänd och sakna relation till offret samt offret ska ha ett visst inflytande för att kunna hävda sin offerstatus.⁸²

Idealiska offer behöver och ”skapar” idealiska gärningsmän. Han eller hon förväntas vara stor, elak och omänsklig. Den idealiska gärningsmannen är en varelse på avstånd. Han eller hon är en främling som inte ses som mänsklig,⁸³ kanske ett slags utgrupp med Baumans termer.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Christie (2001), s. 47.

⁸² Ibid. s. 48-50.

⁸³ Christie (2001), s. 59; Christie (2004), s. 92-100.

Försoning

Enligt Georg Simmel (1908/70) är försonlighet en primär känslouttryck som syftar till att avsluta en kamp i samma omfattning som eventuell stridslust syftar till att hålla den vid liv. I de fall där en strid slutar på annat sätt än som grym logisk följd av maktförhållandena, är vanligtvis denna helt enkla och ologiska försonlighetstendens med i spelet. Försonligheten är något helt annat än svaghet eller gudomlighet, social moral eller kärlek till de drabbade, menar Simmel. Den sammanfaller inte ens med fredlighet (som undviker kampen från början); försonligheten framträder just *efter* att kampen avslutats.⁸⁴

Det viktigaste elementet i en försoningsprocess är förlåtelse som Simmel förklarar som ett byte av känslor hos människor. Känslan av antagonism, fiendskap och konflikt ger plats för känslan av sammansmältning, frändskap och fredlighet. Enligt Simmel är det mycket sällan som vi, med lite vilja, inte kan förlåta och försonas.⁸⁵ Även Magnus Berg, som studerat försoningsprocesser i Namibia, påpekar att försoning handlar om hur förbrytare och offer blir av med sina roller och för varandra visar "sitt rätta jag". Försoning är enligt honom förbrytarens vädjan om förlåtelse och offrets inre kamp för att kunna acceptera den. För att den processen skall lyckas krävs ett grundläggande antagande eller en tro på att det i varje människa finns ett samvete och ett grundläggande mått av humanitet.⁸⁶

Berg påpekar även att försoningspolitik ofta är oklart och allmänt formulerad. Den består vanligtvis av två nivåer. Den första rör ekonomiska och administrativa omständigheter. Den grundas först och främst på den aktuella regeringens eller regimens insatser. Den andra nivån är mera relaterad till försoningens mentala sida. Här saknas vanligtvis institutionell grund och människor är på grund av detta i hög grad utlämnade till sin egen förmåga att försonas med det förflutna.⁸⁷

⁸⁴ Simmel (1908/70), s. 124-125.

⁸⁵ Ibid. s. 125-126.

⁸⁶ Berg (2004), s. 124.

⁸⁷ Ibid. 136.

Nils Christie (2004) diskuterar betydelsen av de monument som byggs efter ett krig och de olika symboliska uttryck som monumenten belyser. Han problematiserar även betydelsen av sanningskommissioner och internationella tribunaler för försoning (såsom i Haag). Christie menar att internationella domstolar genom att straffa skyldiga för krigsbrott ”dödar” själva ideologi⁸⁸ som ligger bakom förbrytelsen. Enligt honom kan man, i vissa fall⁸⁹, få ett bättre försoningsresultat om man använder sig av en sanningskommission istället för att lagligt straffa de skyldiga som individuellt utpekas som krigsförbrytare (gärningsmän som beskrivs som ickemänniskor eller monster).⁹⁰

Simmel skriver också om *oförsonlighet*, vilket han också ser som en emotionsform i behov av ett yttre förhållande för att aktualiseras. Det sägs att den som inte kan glömma olika händelser inte heller kan förlåta, dvs. inte försonas fullständigt. Detta skulle förmodligen kunna tolkas som den mest hemska oförsonlighet eftersom varje skäl till dess motsats (försoning) är försvunnen ur individens medvetande.⁹¹ Det kan resultera i hämndbegär hos inblandade parter som i sin tur aldrig kan fungera som grund för ett rättvist samhälle. Det vore meningslöst att byta ett ont system med ett annat ont system, skriver Berg.⁹²

Manschettbrottslighet

Enligt Edwin Sutherland ägnar sig även individer i samhällets övre socioekonomiska skikt åt kriminella gärningar och den kriminaliteten skiljer sig från den traditionella (i de lägre socioekonomiska skikten) på grund av de bestämmelser och administrativa rutiner som samhället praktiserar gentemot gärningsmännen.⁹³

⁸⁸ Christie menar att under Nünbergrättegångarna (efter andra världskriget då tyska nazistiska ledare var anklagade) var den nazistisk ideologin som dömdes och straffades genom straff som enskilda inblandade individer fick.

⁸⁹ Christie menar en ideal situation för en sanningskommissions verksamhet utan ekonomiska och politiska problem eller störningar som hindrar kommissionens arbete.

⁹⁰ Christie (2004), s. 92-100.

⁹¹ Simmel (1908/70), s. 129-130.

⁹² Berg (2004), s. 81.

⁹³ Lindgren (2000), s. 103; Sutherland (1949), s. 9.

Sutherlands förklaring av orsakerna till manschettbrottslighet består på individuell nivå av den process han kallar *särskiljande tillhörighet*. Han påstår att brottsligt handlande lärs in i sällskap med individer som definierar sådant handlande som förmånligt och i avskiljande från individer som uppfattar det som ofördelaktig. Enligt honom beter sig, i en viss situation, en person kriminellt om fördelaktiga uppfattningar överväger i förhållande till de ofördelaktiga.⁹⁴ När det gäller de samhällsförhållanden som skapar och ger spridning åt manschettbrottslighet antyder Sutherland frånvaron av normer samt normkonflikter mellan grupper vars beteende står i motsatt förhållande till varandra.⁹⁵

I fortsättningen kommer jag att använda och utveckla dessa teoretiska utgångspunkter: Durkheims syn på kriminaliteten i samhället, Baumans syn på ”vi och de”, Christies analys av ”det idealiska offret”, Simmels analys av försoning och oförsonlighet och Sutherland analys av ”manschettbrottslighet”. Det jag främst kommer att uppmärksamma är hur gruppen som jag valt att studera markerar olika problematiska situationer (som de uppfattar som kriminella) samt hur försoningsprocesser utspelas på fältet.

⁹⁴ Lindgren (2000), s. 142-148.

⁹⁵ Ibid.

KRIGETS RESTER

Att leva ”med kriget i huvudet”

I Ljubija lever minnen och ouppklarade tvister från kriget kvar i människors medvetanden. Flera av de intervjuade bosnienserberna säger att den politiska ledningen i Serbiska Republiken under kriget lovade sina soldater en uppdelning av de etniskt rensades egendomar, det vill säga bosnienmuslimernas och bosnienkroaternas egendomar. Om krigstiden i Ljubija berättar Sveto, Radovan och Milanko:

Sveto: Karadžić lovade att varje furir skulle få 1000 kvadratmeter mark efter kriget. Vems mark? Vems mark får du bara ta? De (bosnienserbiska soldater) dödade ägarna till marken på Hambarine⁹⁶, nu har sönerna eller döttrarna kommit och återtagit marken. Det är helt sanslöst, löftet är helt grundlöst men folk är som dom är. Hur ska jag kunna få något som tillhör någon annan, det är hans, inte mitt. Det finns någon rättvisa, någon dom. (...) Kriget i Ljubija var ”Gud frälse en”, som överallt annars. Jag vet, jag kommer ihåg. När det smällde då tog jag och min bror vårt pick och pack och försökte åka till Slavonien där det var eldupphör, så att vi skulle slippa göra saker mot vårt folk som man då var tvungen att göra. Exempelvis fängsla, förhöra och dumheter, ja det är det. Resten av kriget tillbringade jag i rekognoseringsenheten i 43:e Brigaden i Bataljonen. Klassiskt, krig som krig.

Radovan: Under kriget var jag konstant rädd. Min mor är gift med en muslim och hela tiden var jag rädd för vad de kunde göra mot mor, styvfar mina två systrar... Du vet ju själv hur det var då, allt var tokigt. Alla hade det svårt då särskilt minoriteterna. Kriget visade att vi inte är sådana som vi föreställer oss. Bröder och vänner, det visade sig att vi längtat så på att få hoppa på varandra och ta strupgrepp på varandra, vi som tills igår festat och druckit tillsammans. Hur kunde allt delas upp så över en natt, varifrån allt detta hat? Det fanns i människorna, media och TV de satte bara fart på det... Riktiga serber(från renodlat serbiska miljöer) utförde inga krigsförbrytelser, de från stan som varit vänner med muslimerna, det var de som skulle upp till bevis när serberna tog makten. De som döptes som 35-åringar de var värst (...)Faktum är att vi alla är skitstövlar, vi har såtts tjockt men växt glest. Det svåraste har varit att förbli en hederlig människa. Frågan är om jag behållit mina obesudlade händer om jag inte varit sjuk. Jag hade tvingats. För familjens skull så hade jag inte trakasserat folk i Nedre Ljubija men jag hade blivit tvingad att göra det mot folk i de omgivande byarna. Antingen så hade jag stridit eller så hade jag fört folk till lägren eller så hade jag omkommit men obesudlad hade jag inte förblivit.

Milanko: ...alla som ställt till med skit: Mili och en massa andra har flytt men det finns en massa kvar här. Det är omöjligt för muslimer och kroater att återvända hit och leva samman med dessa förbrytare. I större städer är det kanske möjligt men inte här. Man vet i detalj vem som gjort vad och vem man kan och vem man inte kan hälsa på. (...)

⁹⁶ En by mellan Ljubija och Prijedor.

Inför mina ögon så förde de bort Dugi från hotellet. Skyldiga var Milorad och Sveto. (...) jag grät som ett barn.... (...) 1992-93 så var det Dragan, Sveto⁹⁷ och Raka som styrde och ställde, de var gudar. De gjorde som de ville, jag förstår bara inte att dom inte blir arresterade av någon nu?

En sådan politik (etnisk rensning och dess följder) hade en viss legitimitet under kriget kan man tänka sig. Bosnienserbernas politiska ledning hade förmodligen som mål att etniskt rensa bosnienmuslimer och bosnienkroater från Ljubija och detta genomfördes. Radovan och Sveto i citaten ovan påpekar att det fanns ett visst tvång under kriget att vara med och delta under själva händelsen. Båda beklagar andras handlande under kriget och försöker påvisa att de inte var med till fullo (Sveto påpekar att han var tvungen och Radovan är tacksam att han var sjuk när bosnienserberna tvingades till att genomföra etnisk rensning). Milanko vill distansera sig från aktuella händelser och han markerar sina känslor ("jag grät som ett barn") för att understryka sin avsky för detta som *de andra* gjorde. Det faktum att Sveto säger "det är helt sanslöst" och Radovan "allt var tokigt" kan tolkas som moraliska markeringar, det vill säga de intervjuades sätt att formulera indignation över förhållandena och därmed formulera ett slags kollektivt medvetande som de anser vara kränkt eller kanske helt raserat.

"Det svåraste har varit att förbli en hederlig människa" säger Radovan och det kan ses som ett försök att lyfta upp sin distans från aktuella händelser under kriget men också som sätt att markera normupplösning som framträdde och "svårigheter" att i en sådan situation handla i enlighet med den gamla moraliska ordningen. Intervjuade bosnienmuslimer och bosnienkroater berättar om händelserna 1992, ofta och i kombination med andra samtalsämnen. Laki, som är bosnienmuslim, säger när han pratar om grundskolan i Ljubija:

Ljubijas lokala förvaltningssekreterare är četnik⁹⁸ och när jag frågar honom om en aktivering av Nedre Ljubijas skola frågar han mig var jag befann mig under kriget? Slaktade jag serbiska barn och gamlingar? Det var de som gjorde det. Du såg du var här... Det här är inte 1992, temat är ett annat, det är skolan jag pratar om påpekar jag. Du frågar mig vem jag sköt på, vem sköt du själv på undrar då jag? Ska vi prata om kriget då hamnar vi slagsmål, men det är kanske det han vill. Kriget hände och är nu förbi, låt oss nu prata om hur vi ska samleva. (...)Ljubija och Prijedor har av det

⁹⁷ Se presentationen av intervjupersonerna i Basic (2005).

⁹⁸ "Četnik" är benämningen på serbiska soldater som under andra världskriget stred på Tysklands sida. Begreppet kan vara nedsättande för serber om en icke serb använder den.

internationella samfundet förklarats vara ett "svart hål" eftersom det i Prijedor kommun finns flest registrerade och anklagade krigsförbrytare. Allt från småfiskar till de riktigt stora som kommunordförande Stakić, polisledningen och ledarna för lägren Keraterm och Omarska⁹⁹.

Lakis förklaringsätt av kriget i Ljubija går ut på generalisering av skuld ("det var de som gjorde det"). Tvång finns inte i hans resonemang och han ser en sammanhållen grupp som genomförde etnisk rensning. Genom att betona "slaktande av barn och gamlingar" vill Laki markera den normupplösning som i hans ögon framträdde i Ljubija när kriget började. Durkheims menar att brott i ett samhälle framkallar straffet vilket verifierar och förstärker den kollektiva uppfattningen, föreställningarna och känslorna och därigenom den sociala solidariteten. Ett extremt exempel på stark sammanhållning bland dem som utdelar straff har vi i ett fall som jag delvis bevitnade¹⁰⁰ under kriget i Ljubija. En polis under tiden före kriget (bosniemuslim till sin etnicitet) utpekades av serbisk propaganda som ansvarig för en attack riktad mot bosnienserbiska soldater. Soldaterna jagade honom i några månader och när han tillfångades, i skogen, dödade de honom direkt. Hans döda kropp fraktades till Ljubija och kastades från en lastbil ut på ett centralt torg där det samlades hundratals bosnienserbiska soldater, civila, kvinnor och barn. De sköt i luften och jublade samtidigt som de sparkade på hans döda kropp.

I bosnienserbernas ögon var "polisen" en avvikare som inte respekterade rådande normer (eller rådande normupplösning, beroende på vems perspektiv man intar) och som skulle straffas. Straffet utdelades, folket deltog först indirekt (mentalt) och sen också direkt genom hela denna ceremoni som uppfyller samhällssystemets begär av att bevara den aktuella sociala ordningen. Andra folkgrupper i Ljubija kunde se detta exempel som en krigsförbrytelse. Det kollektiva medvetandet före kriget kunde ju inte acceptera en avrättning mitt i skogen, heller inte att man sparkade på någons döda kropp mitt i stan. Under kriget, däremot, tjänade händelsen till att stärka en sammanhållning. Man ska påpeka att det inte är

⁹⁹ Se FN rapporter: www.un.org/icty/stakic/trialc/judgement/index.htm.
www.un.org/icty/kvocka/trialc/judgement/index.htm.
www.un.org/icty/tadic/trialc2/judgement/index.htm.
www.un.org/icty/banovic65-1/trialc/judgement/ban-sj031026e.htm.
www.un.org/icty/stakic/trialc/judgement/index.htm 050501.

¹⁰⁰ Jag bevitnade delen som utspelas i Ljubijns centrum.

anklagelsen från den bosnienserbiska propagandan som är betydelsefull utan straffet (som utdelades) som svar på brottet; det var det som gjorde att sammanhållningen stärktes.

Om det ovan nämnda exemplet är ett brott, då har vi ett läge där brottsligheten ökade dramatisk i en viss folkgrupp. Vad händer då? Collins menar att om brottsligheten ökar dramatisk organiseras den och då får vi brottslighet som norm i ett samhälle.¹⁰¹ I detta fall uppstod nya avvikare och nya brott, till exempel att vägra delta i krigets våldsutövning. Gamla samhällsnormer förkastas och nya normer träder fram.

Under krigets normupplösning sker vissa brott som kan vara antingen brott mot krigets norm, t ex att deserterar eller inte ställa upp på den egna arméns eller propagandas sida, eller brott mot krigets lagar som krigsförbrytelser (massmord, våldtäkt eller liknande). Brott mot krigets lagar kan uppfattas som egentligen ambivalenta, både tillåtna (relativt) och otillåtna och fördömda (framför allt i efterhand). Med andra ord betyder kategorin ”brott” olika saker beroende på om det är krig eller inte och vem som har segrat eller anser sig ha segrat samt vem som uppfattas som offer respektive förövaren.

Samtal om försoning efter kriget i Bosnien – eller oförsonlighet – handlar inte om fel som gjordes i historien utan börjar vanligtvis med att den intervjuade berättar om hämnd och hat. Sveto beskriver en händelse i en mattaffär i Ljubijas centrum och i Kozarac¹⁰²:

*Sveto: Typen som dödade en man i affären där uppe hos Age¹⁰³. Han går in och frågar honom: har du druckit ur din öl? Jo, det har jag svarade han varpå typen tar fram en pistol och skjuter honom i huvudet. Han gick sen ut och butiksbiträdet försökte fly men han sade till henne: du behöver inte fly, ring polisen för jag har gjort mitt. Han satte sig att vänta på polisen utanför affären som tog vapnet ifrån honom när de kom fram. Det pratas om att hans syster under kriget våldtagits av den mannen i Sanski Most. Goran : Det handlar om flyktingar¹⁰⁴ eller?
Sveto: Han som blev dödad var det. Han som dödade honom hade letat efter honom och funnit honom till slut. Likadant så dödade en muslim en serb i en lokal i Kozarac och så drog han till Sanski Most, de fann honom aldrig. När detta vaknar till liv, när*

¹⁰¹ Collins (1992) s. 115-118.

¹⁰² Ett samhälle i närheten av Ljubija.

¹⁰³ ”Hos Age” är slang för en av förkrigstidens affärsägare i Ljubija.

¹⁰⁴ Det handlade om två serbiska flyktingar varav en bodde i Ljubija.

folk skakat av sig trycket kommer de att komma ihåg att den personen dödade min far, bror, morbror. Med tiden kommer mycket att komma fram. Folk grävs fortfarande fram, man letar. När allt räknas samman och så ser man personen köra förbi i sin bil och man ser sin döde brors barn.

Det som beskrevs av Sveto visar hur efterkrigstiden laddas med krigsårens betydelse; man ser en person ”köra förbi i sin bil” och identifierar denna person med dennes gamla illdåd. En bild av oförsonlighet målas upp. I ovan nämnda citat ger Sveto även en bild av att krigstidens ”normalitet” nu betraktas som förbrytelser. ”När folk skakat av sig trycket” kan å ena sidan tolkas som att man ”skakar av sig” ett kollektivt medvetande (från krigets tid) och försöker återupprätta ett annat, präglat av efterkrigstid snarare än krig. Å andra sidan kan man utifrån Sveto uppfatta efterkrigets tid som tiden då hämnd och rester från krigets normupplösning fortfarande är närvarande och väntar på att ”vakna till liv”, som han säger.

Det Sveto beskriver visar också en av konsekvenserna av att Bosnien är delat efter kriget. Entitetsdelningen är i många avseenden en fast indelning; den som begår en våldshandling i Serbiska Republiken kan få en fristad i Federationen. Tidningar som jag granskade skriver om samma sak i förhållandet mellan Federationen och Serbiska Republiken. Samtidigt gestaltar Svetos historier alltså människors oförsonlighet. Hat och hämnd, som direkt resultat av krigen, nämndes under mina intervjuer. Milanko berättar:

Milanko: 1992 var Rade inte här, han var i Tyskland. Dragan och han var vänner. Dragan kom till Rades föräldrar, stal deras pengar och förde bort Rades bror Zuti. Först misshandlade han honom, sedan försvann Zuti utan några spår. Rade har berättat för mig att Dragan inte kommer att leva till ålderdomen.

Goran: Var finns den här Dragan nu då?

Milanko: Någonstans utanför, han håller sig gömd i sin by. Till Ljubija vågar han sig inte eftersom många liksom Rade kommer dit helt obehindrat.

Goran: Finns det någon information om Zuti?

Milanko: Man vet att han var i Keraterm¹⁰⁵ och att Dragan åkte dit och förde ut honom igen. Sedan dess vet man inget om honom. Sjöarna där vi badar, (Adamuša och Tomex) vid gruvan, är fulla av lik. De dricker sig fulla på krogen och börjar prata, tusentals har slängts i där. Sjön är djup, över 100 meter, vem skulle nu kunna dyka där och få upp alla. Jag mår dåligt av det, de tar på sig uniformen och åker till byarna och våldtar och dödar kvinnor. Det är inte bara Dragan utan även Sveto och Milorad och en massa andra. Hur sover dom nu, oroar dom sig för sina barn?

¹⁰⁵ Keraterm var ett koncentrationsläger i Prijedor (se ”Historiskt bakgrund”).

I det ovan nämnda citatet kan man iaktta att konflikten beskrivs i ganska personifierade termer (det är Dragan, Sveto, Milorad m fl.) och kanske på grund av detta i ganska oförsonliga termer. Hämndlystnad tar tydligast form som en konkret historia eller en konkret dramatik.

Utifrån Durkheim synsätt kan vi säga att detta som hände i Ljubija under kriget gav en grund till social förändring och i alla brottsliga handlingar som hände under kriget gjorde att framtidens moral bildades. I Ljubijas fall kan etnisk rensning som genomfördes 1992 ses som en brottslig handling som efter kriget stoppades, reglerades och på detta vis har man skapat grund för en annan framtida moraluppfattning och givit sitt bidrag till en positiv samhällsutveckling. Samhället efter kriget kan inte bli värre än samhället under kriget. Problemet som finns fortfarande i Ljubija är att mycket av den normupplösning som framträdde under kriget tycks finnas kvar fortfarande inbyggt i människor. Hos de intervjuade framträder en beklaga över detta, vilket i sig utgör en moralisk aktivitet.

Boenienmuslimernas och bosnienkroaternas återvändande

Som jag beskrev i min kandidat uppsats återvände bosnienmuslimer efter kriget till Nedre Ljubija första gången i mitten av 1997. Besöket på gravplatserna gjordes på den så kallade martyrernas dag, det vill säga den andra dagen efter Ramadan¹⁰⁶. Bosnienkroater kom också första gången till Övre Ljubija under allhelgonahelgen den 1 november 1997. I båda fallen var det tre, fyra bussar fulla med besökare. Det verkar som om dagen för första besöket valdes noggrant för att visa värdet av gamla gravar, men man kan också uppfatta att även värdet av de bosnienmuslimer och bosnienkroater som dödades i Ljubija under kriget markerades. Här framhäver besökarna även sin vilja att å ena sidan markera sin etniska identitet genom att visa en kontrast i förhållandet till bosnienserberna i Ljubija och å andra sidan markera att de är här nu och att de vill återvända till sina hem. En *Vi och De*-delning grundad under kriget är kvar och stark närvarande. Varje grupp är för sig och gränsdragning mellan de är framträdande.

¹⁰⁶ Ramadan är muslimernas fastemånad.

Återvändandes säkerhet och eskort garanterades av tjeckiska SFOR vars bataljon var stationerad i Ljubija, IPTF (Internationella FN-polisen) som var stationerad i Prijedor och den lokala polisen (Srpska Republikens polis) i Ljubija.¹⁰⁷ Att SFOR och IPTF skulle hjälpa de återvändande var allmänt känt men ett viktigt symboliskt inslag var aktiverandet av den lokala polisen i hela den processen. Genom det gavs en positiv signal till de som planerat att återvända och en negativ signal till bosnienserber som gjorde sig skyldiga till krigsförbrytelser under kriget och nu obstruerade återvändandet. Rädslan hos återvändarna var tydlig men allt skedde utan några allvarliga incidenter. Intervjupersonerna som var med berättar om sina upplevelser:

Mile: Man sade inget till varandra. Vi var tysta... Serberna kunde inte komma i närheten av oss. Vi var i Ljubijas centrum och den första halvtimmen var vi rädda men sedan gick det över. Rädslan fanns från början... men det blev inga problem.

Bela: Ranka och Anka (två väninnor till den intervjuade) blev helt kritvita, jag frågade dem vad det var med dem och de svarade att här kommer Laic. Han hade våldtagit dem massor av gånger under kriget. Jag frågade honom vad han ville och han svarade att han kommit för att hälsa på sina grannar. Jag berättade det för polisen och de körde iväg honom. Far åt helvete ditt jävla svin, vem är det du ska komma och hälsa på... (Bela är upprörd och "riktar sig" till Laic)

Laki: Personligen var jag inte rädd. Jag var inte ett svin som de (bosnienserberna), inte ens i kriget, det är de som borde vara rädda och skämmas. De dödade oskyldiga, kvinnor och barn det gjorde inte jag. Serberna dödade och plundrade. Man vet vem som inte finns längre. Laic kom för att hälsa, (svordom)... Han hade slagit folk, mördat... tvingat Pasic att dra en hästvagn istället för hästen. Den här Pasic var med där i folkmassan och hade en pistol, jag var rädd för att han skulle döda honom (Laic). Man kan ju inte kontrollera allt, det var obehagligt och så fanns det många barn med. Det fanns serber som jag umgåtts med före kriget som kommit för att träffa mig då. Det var de tillsammans med polisen som körde iväg Laic.

I ovannämnda intervjuer lyfter intervjupersonerna fram sin etniska identitet genom att framställa sig som offer och genom det avskilja sin grupp från bosnienserberna. Mile förklarar att återvändarna var rädda och att bosnienserberna inte kunde komma i närheten av dem (idealiska offren med Christie termer). Bela och Laki anmärker att det är bosnienserberna som våldtog kvinnor, dödade och misshandlade i Ljubija under kriget. Bosnienmuslimernas och bosnienkroaternas offer känsla har en viss grund. De var relativt svaga under kriget och även nu under deras besök. De har

¹⁰⁷ Petritsch s.116.

kommit för att besöka sin bostadsort varifrån de etnisk rensades under kriget och de har, för att lånad Christies ord, ett respektabelt ärende i Ljubija när brottsangreppet hände (under kriget). Ingen kan kritisera de att de var i Ljubija 1992 eller nu på besök efter kriget.

Återvändandet till Ljubija var en problematisk process eftersom hela orten var full av bosnienserbiska flyktingar som nu bodde i bosnienmuslimska och bosnienkroatiska hus och lägenheter. Detta var okända individer för förkrigstidens boende i Ljubija och detta faktum underlättade återvändarnas framträdande i offerrollen. Enligt Laki och Tuki organiserade sig bosnienmuslimer i Sanski Most i flyktingföreningen ”Sanas vänstra strand” (Sana är en flod i nordvästra Bosnien) och där planerades återvändandet. Tuki berättar:

Vi tänkte: ska vi? Visst ska vi, spontant men egentligen organiserat, man vågade inte säga att det var organiserat. Mitt hus och alla andras, allt var upptaget. Vi gick till Hegić¹⁰⁸ till ett tomt gammalt ruckel som det regnade in i eftersom taket tagits bort, men det var stort. Av det internationella samfundet fick vi hjälp i form av madrasser och plastpresseningar, från Sanaborna, förskingringen i Sverige och svenskar. Det blåste in från alla håll, det var ju tidig vår.

”Spontant” återvändande av bosniska flyktingar under 1998 var vanligt förekommande.¹⁰⁹ Folk som ville tillbaka till sina hem kunde inte vänta längre. Tidigt på våren 1998 återvände en grupp bosnienmuslimska flyktingar till Nedre Ljubija.¹¹⁰ De bosatte sig i ett gammalt hus utan tak och det huset benämndes som mottagningscentret. De var cirka tio familjer och några ensamstående. Bland de återvändande fanns barn och spädbarn, gamla och sjuka men även män som stridit under hela kriget och som hade vapen med sig. Den idealiska offerrollen förutsätter en svaghet men även en styrka att kunna hävda sin offerstatus; bosnienmuslimer och bosnienkroater lyckades med detta i viss mån. Som vi ser i citatet ovan fick de hjälp och genom det också erkännande i sitt offerroll av omvärlden (i det här fallet Sverige).

¹⁰⁸ En del av Nedre Ljubija, i bergen.

¹⁰⁹ Petritsch, s. 146.

¹¹⁰ IP Tuki, Laki och Arko.

SFOR och den lokala polisen patrullerade runt mottagningscentret i Nedre Ljubija varje dag. Enligt Arko var polisbefälet Lado från Ljubija en av dem som har störst förtjänst i att återvändandet lyckades. Han var mycket skicklig på att improvisera och hitta lösningar på olika problem. Arko berättar om de första dagarna i Ljubija efter återvändandet:

Serberna brukade samlas kring detta vårt enda hus i Hagići för att demonstrera. När Lado kom med bara två egna män räckte det med att han viskade något till två-tre män i folksamlingen för att den skulle upplösas efter bara ett par minuter.

Arko gjorde en symbolisk markering av värde genom att visa att Serbiska Republikens polis var med i återvändarprocessen. Intervjupersonerna framställer Lado som en viktig nästan karismatisk person som var aktiv i processen. Han uppfattades som någon som var på bosnienmuslimernas sida. Det blev bråk många gånger mellan återvändare och bosnienserber och då fick den lokala polisen och SFOR komma för att lugna massorna. Laki nämner detta:

På St. Peters dag samlades de (bosnienserberna) kring kyrkan och brännvinssnacket var alltid: vi går upp i bergen och pryglar turkarna (nedsättande term för en bosnienmuslim). De kom och så blev det bråk. Men... det var obehagligt ibland...

En idealisk offerroll kräver en idealisk gärningsman som förväntas vara stor och ond (Christie 2001). Under kriget i Ljubija konfronterades bosnienmuslimer och bosnienkroater med ”brottslingar”, som nämndes i föregående kapitel, som framstod som stora, elaka och omänskliga. Det som emellertid gör att de inte var *ideala* som brottslingar var det faktum att de var inte okända för sina offer. De var grannar som bodde på samma ort och det fanns en relation mellan offret och förövarna. Under återvändande till Ljubija förändrades relationen mellan de inblandade i viss mån. Ljubija var fullt med serbiska flyktingar som kom under kriget. De bodde i de återvändandes hus och lägenheter och saboterade återvändandet. Å ena sidan har vi gärningsmännen (ovannämnda serbiska flyktingar) som under återvändande tilldelas en roll som aktörer på avstånd, främlingar i samhället. Å andra sidan har vi offer som fick hjälp och erkännande (av omvärlden, SFOR och den lokala polisen), vilket gjorde att *det ideala* i själva begreppet försvann. Bosnienmuslimer och bosnienkroater var inte längre ”svaga”.

Med hjälp av påtryckningar från internationella aktörer började bosnienmuslimer och bosnienkroater återvända till Ljubija. Bosnienserbernas återvändande till Federationen går dock fortfarande långsamt. Den utvecklingen har gjort att folk i ett litet samhälle som Ljubija grupperas i tre skikt. En grupp består av bosnienserber som före, under och efter kriget varit bosatta i Ljubija (Ljubijabor). Sedan har vi gruppen med bosnienserber som kom till Ljubija som flyktingar under kriget i Bosnien och Kroatien (alltså flyktingar) och till slut har vi gruppen som består av bosnienmuslimer och bosnienkroater som etniskt rensades från Ljubija och efter kriget återvände dit (återvändande). Lana, som är bosnienkroat men hela tiden bodde i Ljubija, berättar om denna problematik:

Ett problem är också att de som återvänder har pengar – flyktingarna är bara botten och detta skapar en avgrund. Hat uppstår, men inget tänker på vem man egentligen borde hata: återvändaren eller politikern som inte gett mig något fast jag krigat för Serbiska Republiken. Folks medvetande måste förändras, de (serbiska flyktingar) som stannat kvar här måste börja se Ljubija som sitt eget Ljubija, dom kan återvända hem (till Federationen eller Kroatien) men vill inte och samtidigt vill de inte bli Ljubijabor utan de vill förbli fördrivna personer som ska återvända hem.

Här talar Lana om att ”folks medvetande måste förändras” och det kan ses som ett tecken på att det faktiskt finns människor som beklagar intolerans och nationalism för att istället önska sig ett annat ”medvetande”.

Grupperna som nu finns i Ljubija förefaller relativt sammansmälta och samarbete samt interaktion mellan dem finns. Individer som bor i dagens Ljubija pratar med varandra när de träffas på gatorna och i kaféer (Fältanteckningar). Fördelningen mellan ”vi” *Ljubijabor*, ”de” *flyktingar*¹¹¹ och ”de” *återvändande*¹¹² tycks för det mesta utspela sig på en symbolisk nivå. Till exempel är för Ljubijabor både flyktingarna och de återvändande grupper som nämns i ett negativt sammanhang. Å ena sidan vill flyktingarna inte assimilera sig och med tiden har de kommit att utgöra majoriteten i Ljubija vilket i sin tur gör att Ljubijaborna pressas att följa deras normer och värderingar. Å andra sidan har de som återvänt (alltså bosnienkroater och bosnienmuslimer) en bättre ekonomisk situation än Ljubijaborna och det skapar avund från Ljubijaborna sida.

¹¹¹ Med detta menas bosnienserbiska flyktingar som bör numera i Ljubija.

¹¹² Med detta menas bosnienmuslimer och bosnienkroater som återvänt till Ljubija efter krigsslutet.

Att få sin egendom tillbaka

Som jag beskrev i min kandidat uppsats, ville bosnienmuslimer och bosnienkroater som återvände till Ljubija (och även de som bodde utomlands) få tillbaka sina egendomar via ministeriet för återföring av egendom: hus, lägenheter, skogar, jordbruksmarker. Beslutet för öppnande av ministeriet för återföring av egendom togs på riksnivå.¹¹³ Ministeriet fanns i Prijedor och enligt intervjupersonerna¹¹⁴ obstruerade de första två ministrarna återvändandet och de byttes ut av en internationell ombudsman. Samtidigt fanns bosnienserber som i den ekonomiskt dåliga situationen som rådde efter kriget tog tillfället att ”glömma” etniska motsättningar och tjäna pengar. Rada och Gara berättade om den tiden då de kämpade för att få tillbaka sin egendom och ger två versioner av detta:

Jag kom till Prijedor och på ministeriet för återvändande sökte jag tillstånd för återföring av mitt lägenhet. Jag hade kämpat för det i två år. Jag bodde i Kroatien och kämpade för det. Först ville de inte släppa in mig på ministeriet, de provocerade mig, svor...När jag fick tillbaka lägenheten tillbringade jag tre dagar i Ljubija och försökte att kasta ut honom som bodde i den. Han ville inte gå ut. Senare betalade jag 200DM (cirka 1000 kr) till Rade Milun (en före detta polis som nu agerar på eget hand) för att kasta ut honom (Rada)

I ministeriet har de svurit åt mig massor av gånger. De sa till mig: Vart ska du? Bo med dina egna i federationen! När jag fick beslut (om att få tillbaka min lägenhet), ville flyktingen inte lämna lägenheten...han hotade att döda mig... Rade Milun sa till mig 'ge mig 400 DM (cirka 2000 kr) så fixar jag det.. Han kastade ut honom. (Gara)

Den tredje ministern på ministeriet för återföring av egendom i Prijedor blev tvingad av det internationella samfundet och hon började återlämna all egendom som bosnienmuslimer och bosnienkroater ägt före kriget. Bosnienserberna som hade kontakter och som var intresserade av pengar engagerade sig på fältet för att hjälpa återvändare som i de flesta fall hade en bra ekonomi. Återvändare hade pengarna men det de saknade var kontakter som skapades under kriget och direkt efteråt. Från mina egna erfarenheter, från före krigets tid, kan jag säga att i Jugoslavien fanns en tradition av att ge någon gåva och därmed påskynda ett administrativt ärande.¹¹⁵ Man

¹¹³ Petritsch s.144-149.

¹¹⁴ Laki, Tuki, Bela, Gara, Rada.

¹¹⁵ Se även Wästerfors (2004), s. 36-41.

kan tänka sig att kontakter i ett korrumperat efterkrigssamhälle behövs och att det i Ljubijas fall skapades ett samarbete mellan före detta fiender just på grund av detta. På ett sådant sätt gjorde sig båda parter skyldiga till brott, både krigsförbytelsernas offer (som gav muta) och krigsförbrytelsearnas förövare (som tog muta). Hur ett offer även kan bli en förövare kan vi se i nästa citat. Rada, som är bosnienkroat, berättar om sina upplevelser i Kroatien:

Ägaren kom och återtog sitt hus. Han ville kasta ut mig. Jag sade till honom: vart ska jag gå? Han som bor i min lägenhet i Ljubija vill inte lämna den. Han (ägaren av huset) kom senare med polisen (den kroatiska polisen) och kastade ut mig. Senare fick jag en säng i ett tillfälligt center för flyktingar. Där befann jag mig tills jag återvände till Ljubija.

Här berättar Rada om att någon tog hennes lägenhet och att hon har ”tagit” någon annans hus. Här återfinner vi både brott och återvändande i ett och samma fenomen. För att alla ska kunna komma till sina förkrigsbostäder och på så sätt skapa rättvisa, verkar det behövas en kedjereaktion som gör att alla under kriget upptagna lägenheter och hus blir lediga i ett visst moment och det är det som är svårt att åstadkomma. Resultatet blir en serie ”brott” som vart och ett tycks kunna motiveras eller neutraliseras (utifrån aktörens perspektiv) i termer av att det återställer tidigare ”brott”: jag tar det som tidigare var mitt eller som borde vara mitt.

Avundsjukan hos dagens Ljubijabor är ibland framträdande. Äldre som återvänt till Ljubija ses som individer som har gott om pengar och som inte behöver tänka på om maten ska räcka till för dagen. Yngre som kommer på besök (vanligtvis under sommaren) ses som folk som ”kommer från paradiset” och antas finansiera de som återvänt till Ljubija. Ljubijaborna anser att dessa besökare lever ett lyxliv utomlands. Ljubo, som är flykting i Ljubija, berättar:

Vet du vad jag inte tycker är ok här? Många människor har fördrivits härifrån, det är ett faktum. Många har stannat kvar också. De som stannade kvar har inga pengar att köpa loss sina lägenheter för och de som finns utomlands de har råd att få loss sina lägenheter som de sedan säljer för 30 000 mark. De semestrar här och tjänar även pengar under tiden. Var finns rättvisan i det, jag skulle konfiskera allt (återvändarnas egendom). Om du inte finns i lägenheten under ett år så ska du ut. Här måste man vara i lägenheten under vintern för är man inte det så går vattenledningarna sönder. Hur ska man då kunna få ersättning?

I ovan nämnda citat visar Ljubo upp avund och även distans gentemot dem som under kriget tvångsförflyttades från Ljubija. Han tillhör samma drabbade grupp från kriget men valde att stanna kvar i Bosnien och han gör anspråk på egendom från dem som bor utomlands. Enligt honom gör denna egendom att rika blir ännu rikare, dvs. att de som behandlades orättvist fortfarande behandlas orättvist. När vi kommit så långt i diskussionen kan vi ställa oss frågan: vem är offer i den här situationen? Redan tidigare har vi påpekat att ”det ideala” har försvunnit under återvändningsprocessen. Numera har vi förutom återvändare även Ljubijabor och flyktingar som kan uppfattas som och göra anspråk på att vara offer. De är fattiga, svaga och minst sagt beroende av de ekonomiska medel som återvändande har.

Att återvända och överleva

Hus och lägenheter som de återvändande fick tillbaka var plundrade. Arko och Rada beskriver situationen så här:

Allt var smutsigt, plundrat, allt var nerslitet från husen, bara väggarna var kvar. Det saknades fönster, dörrar, tak, kakelplattor i kök och badrum, möbler, parkettgolv. Bara väggarna fanns kvar. Moskén var borta, inte ens grunden stod kvar, de gamla grannarna fanns inte kvar, det var bara serber omkring en. Det var inte samma stad, allt var annorlunda och förändrat till det värre. (Arko)

När han kastade ut honom åkte jag till Kroatien för att organisera flytten. När jag kom tillbaka var allt borta: dörrar, fönster, badrum. Han som bott i lägenheten hade tagit allt... (Svordom) (Rada)

Återvändandet till plundrade hus och lägenheter kunde framkalla en känsla av identitetsförlust hos bosnienmuslimer och bosnienkroater. Möbler kan bli en del av ens identitetsutrustning men även små prylar som till exempel handarbeten och små prydnadssaker. Gara berättar om sitt första besök hos en av sina bosnienserbiska grannar:

Hon har mitt kök, mina mattor och mitt knyppleri (svordom) men det spelar ingen roll, hon är hungrig nu...jag har allt nu pengar, pension, lägenhet 1/1 (Gara menar att hon äger lägenheten till 100 procent, ingen månadshyra betalas) . Hennes man frågade mig för några dagar sen om jag kan låna honom lite pengar (svordom).

Nästan alla intervjuade återvändare tilldelade betydelse till distinktionen mellan sig själva och bosnienserberna. Den vanligaste relationen mellan återvändare och bosnienserber är ”jag lyckades, jag har pengar - de är smutsiga och hungriga”. Man kan tänka sig att genom att de upplevde en identitetsförlust under kriget och även under återvändandet till de plundrade husen och lägenheterna så upprätthåller och förstärker de *sin vi-känsla* genom dessa distinktioner gentemot bosnienserberna.

Enligt återvändande från Nedre Ljubija fanns det ett motstånd hos bosnienserberna i Nedre Ljubija. Återvändare besköts, bomber placerades ut, provokationer och fördömanden var vanliga. Laki beskriver att etniska konflikter kan markeras på olika sätt:

Till påsk så gick den ortodoxa processionen genom Donja Ljubija med hästvagnar. När de såg att vi inte reagerade så sköt Lazo (en bosnienserb som Laki känner) från Ljeskare (by i närheten av Ljubija, där en majoritet av invånarna är bosnienserber) med sitt automatgevär mot imamens hus. Polisen reagerade. Den grabben gick sedan runt och provocerade igen och då arresterade SFOR honom och man fann kokain hos honom och vapen och sprängmedel i hans hem. Vad skulle han ha det till? Han brukade komma varje kväll och skjuta och provocera.

Ovan nämnda citat visar hur de etniska konflikterna markeras genom symboler. Syftet med skjutandet under processionen var förmodligen inte att likvidera imamen, det kunde man ha försökt vilken kväll som helst. Syfte var istället att symboliskt markera för de återvändande att de nu är i Serbiska Republiken och att det nu är bosnienserber som styr i Ljubija. Även moskén som höll på att återuppbyggas riggades vid ett tillfälle med mycket sprängmedel, men förmodligen oproffsig så skadorna blev minimala.¹¹⁶ Det symboliska värdet hos målen för attackerna är stort för bosnienmuslimerna på grund av attackerna riktades mot religiösa symboler som kan ses som en viktig del av deras etniska identitet.

Viktigt att påpeka i detta sammanhang är intervjupersonernas förhållningssätt till dåtid, nutid och framtid. Värdet av detta som händer nu, i Ljubija, kan i sammanhanget sättas i relation till det som hände då (1992) och som kommer att hända i framtiden som symbolisk styrs och påverkas av historiska skeenden. Det

¹¹⁶ IP Tuki och Laki.

uttrycktes av intervjupersoner både med positiv och negativ laddning. Arko berättar när jag frågade om han upplevde något bra när han återvände:

Inget trevligt, man var visserligen hemma men det..... Känslorna blir så blandade. Från början tror man att livet kommer att bli som tidigare men sedan ser man att det inte blir så. Det är en bra känsla när man ser att Laic döljer sin blick när man passerar honom på gatan.

Vad betyder det att Arko är nöjd med att Laic döljer sin blick när de möts i Ljubija? Å ena sidan misströstar Arko: det kommer inte att bli som tidigare. I hans ögon tycks den moraliska ordningen raserad. Å andra sidan formulerar han en viss hoppfullhet, som svar på min fråga om han upplevde något bra. Att Laic skäms för gamla gärningar blir i Arkos perspektiv ett tecken på att den moraliska ordningen kanske trots allt kan restaureras eller inte helt har förstörts.

Samhällsmoral i efterkrigstid

Ljubija är ett samhälle där fattigdomen och eländet är stort. En vanlig syn i Ljubija är folk som välter sopcontainers för att hitta mat. De flesta som bor i Ljubija i dag saknar pengar. Järngruvan och fabrikerna är inte igång. Ljubijas kaféer är fulla, folk sitter där men knappt någon dricker någonting (fältanteckningar). För att beskriva hur familjer, där en medlem eller ingen arbetar, klarar av att överleva berättar Lana, som är bosnienkroat i sin etnicitet och som har bott i Ljubija hela krigstiden:

Folk äter plättar. Varje månad så kostar elen cirka 30 mark¹¹⁷, sophämtning och vatten 20 mark, det är 50 mark vilket betyder att man har 150 mark kvar av lönen. Hundrafemtio mark räcker inte för att föda en familj på fyra personer i en månad. Folk sparar in på allt, även mat. Dagstidningar är en lyx, många har aldrig sett en dator. Att umgås med vänner, middagar, det existerar inte. Det är sånt som normala människor sätter värde på. Skolan ska betalas i Bosnien, böckerna kostar mellan 200 och 300 mark per läsår och barn. Allt kostar i skolan, nu vill de även att man ska betala för uppvärmningen eftersom skolan inte har några pengar. Gymnasieeleverna betalar själva sitt månadskort till Prijedor på 35 mark... Man får inte bli sjuk här för då ryker hela lönen. Läkarbesök kostar 150 till 200 mark.

I ovannämnda citat försöker Lana beskriva den problematik som finns i de sociala relationerna i Ljubija efter kriget. Bristen på pengar, fattigdomen och orättvisorna i

¹¹⁷ Valutan i Bosnien-Hercegovina heter konvertibel mark (KM). 1 KM motsvarar ca 5 kr.

Lanas berättande ger en pessimistisk syn på utvecklingen och symboliserar samhälleligt sönderfall. Den ekonomiska situationen har även gjort att barns möjligheter att fylla sin dag efter skolan minskar och det uppfattas av Lana och Milorad (Milorad är gift med Lana) som en av de viktigaste anledningarna för ökad kriminalitet i Ljubija. Lana berättar:

Barnens möjligheter är obefintliga, tiderna har förändrats, man har inte lika mycket som förut. Barnen mognar fortare nu både psykiskt och fysiskt, men det saknas ett samhälle som kan stötta dem. Tidigare var det normalt att barn i 12-årsåldern lekte kurrage gömma men nu håller de varandras händer som pojkvän och flickvän. Allt har rubbats... Det är kanske på grund av det västerländska systemet som nu kommer hit... Förut så hade vi föräldrar som kunde ge oss något och ett samhälle som hade något, nu finns inte detta. Nu är folk så tyngda av pengaproblemen, eftersom de inga har, de arbetar mycket och har ingen tid för barnen. Alla har bara tid för sig själva. Kriminaliteten finns överallt. Skolan är värdelös, värdegrunderna har rubbats...

Begreppet ”det västerländska systemet” (som nämns i citatet ovan) uttrycktes vanligtvis i positiva sammanhang under intervjuerna men denna gång nämndes det som någonting bristfälligt som skapar problem (”det är kanske på grund av det västerländska systemet som nu kommer hit”). Rådande ekonomi och pengar som föräldrarna inte har skapar glapp mellan barns krav och föräldrars och samhällets möjligheter. Föräldrarna i Ljubija vet inte vad deras barn ska hitta på efter skolan. Enligt Lana har barnen inga möjligheter till fritidsaktiviteter i Ljubija när hemläxan har gjorts. Där finns inga föreningar, sport, videospel etc. Barnen vistas därför på gatan från morgon till kväll. (Fältanteckningar) I fortsättningen dramatiserar Lana även begreppet kriminalitet genom att påstå att den finns överallt, som ett slags osynlig fiende. Moralens formuleras i kontrast till den upplevda normupplösningen: ”kriminaliteten finns överallt”, ”värdegrunderna har rubbats”.

Alla intervjuade upplever att samhället förändrats markant efter kriget. Det som en gång varit ordnat är försvunnet och det har skapats något som är oordnat. Det kommunistiska system som Jugoslavien hade tidigare lyfts upp som någonting stabilt, som ett system med både bra och dåliga regler. Radovan och Mile är upprörda:

Radovan: Det enda som jag gillar och ogillar är att polisen inte har något bemyndigande... I Ljubija har det aldrig tidigare förekommit några droger, nu är

varannan narkoman. Polisen kan fråga dem något och de ber honom fara åt helvete. Om polisen skulle slå till dem så förlorar han sitt jobb. På min tid så kunde de slå en sönder och samman men då respekterade man också lagen. Det måste finnas någon att vara rädd för. Nu har ungarna vapen med sig till skolan, en polis måste finnas på skolan. Det som vi behöver igen är Titos Goli Otok (En ö i adriatiska havet som var ett ökänt fängelseläger under Titos tid; namnet betyder "Den nakna ön").

Mile: Före kriget fanns det två narkomaner registrerade (i Ljubija) och de var tablettmissbrukare. Gräs (hasch) var något som vi bara såg i de amerikanska filmerna och hade man blivit ertappad med det så hade man fått epitetet "nationell fiende". Det finns massor av knarkare, mest haschmissbrukare. Eftersom gränsen till Federationen finns i närheten så är området väl lämpat för odling. Polisen har runt sjön och i skogen hittat planteringar, i gränszonerna som ingen kontrollerar planteras det.

Enligt Milorad är narkotika en ny problematik i Ljubija. Ett stort antal ungdomar använder narkotika och det skapar stora problem med stöld och rån. Mot bakgrund av den enorma fattigdomen i Ljubija kan man inte undvika frågan: Vem kan rånas i en fattig stad? Av vem kan man egentligen stjäla? Milanko ger svar på den frågan:

Inte ens Gud vet det. De stäl allt de kommer över. De hugger ner skog och säljer tre kubikmeter ved för 60 mark, för det får de ett halvt gram heroin. (...) Det odlas på gränsen mellan entiteterna. De kommer hit och rånar banken och åker sedan till Sanski Most och man kan inte röra dem. Det finns inget samarbete mellan entiteterna.

Enligt mina intervjupersoner har nya regler och nya lagar uppstått efter kriget som ingen respekterar. Lagarna som stiftas gäller inte alla utan bara ett litet antal människor. Den normupplösning som framträdde under kriget kan ses som inbyggt i det kollektiva medvetandet bland invånarna i Ljubija. Ett kollektivt medvetande kan ändras men detta är förmodligen det som är svårt att göra i Ljubija. Det kollektiva medvetandet byggs på deras delade känslöhandlingar som de skapat i interaktion med varandra och det som skapats vid krigsupplevelser har kommit att dominera. Det är just detta kollektiva medvetande som tycks vara det största problemet i Ljubija. Befolkningen tillhör olika etniska grupper och agerar i solidaritet med sin egen grupp och får respons genom upplevelsen av en stark gruppkänsla. Normer som varit aktuella under kriget har blivit svårföränderliga.

Denna nya kultur i Ljubija försöker man inte stävja enligt intervjupersonerna. Mile beklagade detta:

Polisen skulle aldrig arrestera någon för detta... För tjugo år sedan visslade jag högt i centrum och fick ett batongslag för det, nu stjal folk från polisbilarna. Det finns många ungdomar och inget arbete, massor av droger och en missbrukare måste stjäla...

Genom sitt yttrande markerar Mile normupplösningen. Intervjupersonerna upplever att samhället inte är intresserat av ordning och förbättringar. De som styr i Ljubija är de samma som styrde under kriget. Enligt Laki, Mile och Bela erbjöd sig österrikiska städer att renovera alla gamla byggnader i Övre Ljubija, som byggdes av österrikarna 1916, med eget kapital och eget folk så att byggnaderna inte förföll. De styrande antog inte erbjudandet. De ville ha pengar så att de själva skulle göra det. Italienarna ville lösa sopproblemet med egna medel¹¹⁸ men de styrande gick inte med på det med motiveringen att det var italienare som erbjudit sig.

Man får ta det man kan, det man blir erbjuden. De åker vidare nu, Kosovo, Afghanistan, de visste inte hur de skulle utnyttja hjälpen. Banja Luka (stad i nordvästra Bosnien med reformvänligt styre) däremot börjar allt mer likna Zagreb (Kroatiens huvudstad) nu (Mile)

Normupplösningen i Ljubija markerades i intervjuer genom antaganden om att möjligheten för en bättre situation finns men att individer som nu bor och styr i Ljubija inte vill ha någon förändring. Det kollektiva medvetandet som skapats vid krigsupplevelser kan uppfattas av vissa som fördelaktig och det gör att normupplösningen som framträdde i Ljubija under kriget fortfarande dominerar. Det är i kontrast till denna upplösning som man i mitt material formulerar beklaganden och fördömanden.

Frågan som vi kan ställa oss nu är om händelserna i Ljubija kan vara intressanta för västeuropéer. Om man för stunden byter glasögon kan svaret bli ja. Det kontrafaktiska påståendet som Durkheim diskuterar kan ha betydelse för en västeuropé som till exempel är på besök i Bosnien. Varför? Han eller hon skulle få tillfället att reflektera över det relativt banala i många normer som finns i hans eller hennes samhälle. Durkheim menar att om alla i dag vanliga brott försvann skulle samhället konstruera nya. Det kollektiva medvetandetillståndet skulle då frambringa

¹¹⁸ En container kostar cirka 5000 kr, vilket är en stor summa i detta sammanhang.

fördömandet av gärningar som ursprungligen bedömdes med större mildhet. I någon mån händer detta i Västeuropa. Om vi föreställer oss att vi som turister befinner oss någonstans i Bosnien eller Kroatien och handlar mat eller kläder, kan vi vid ingången till affären se förbudsskyltar som talar om att det är förbjudet att ta med sig vapen in i affären. Förbudsskyltar finns även i Sverige, men det som är förbjudet att ta med in i affären här är glass och skateboard och ibland hundar. Om man jämför Sverige med ett land som nyligen varit i krig kan svenska förbud uppfattas som en bagatell men det aktuella samhället formulerar utifrån sitt kollektiva medvetandetillstånd det som ska förbjudas och uppfattas som brott.

På motsvarande sätt kan intervjuade i denna undersökning iaktta en förändring av normer när förkrigstid, krigstid och efterkrigstid jämförs, såsom i Miles beskrivning:

För tjugo år sedan visslade jag högt i centrum och fick ett batongslag för det, nu stjal folk från polisbilarna.

Ljubija före kriget och före-efter-perspektivet hos de intervjuade är ett intressant tema i sig. Det intressanta är att uppmärksamma de jämförelser intervjupersonerna gör mellan då (när man fick batongslag för banala saker) och nu (när man inte har någon respekt för polisen) vad det gäller brott och straff.

Att vara rik efter kriget

Enligt mina intervjupersoner bildade individer som har blivit rika under kriget i Bosnien en ny minoritet efter kriget medan resten av invånarna lever under enorm fattigdom. Man får känslan av att orättvisor och tendenser till anarki efter kriget gjort att det råder en allmän hopplöshet i Ljubija, vilket tycks göra invånarna oförmögna att planera sina liv. De anser sig inte kunna tänka framåt, de ser inget ljus i slutet av tunneln. Sveto, Ljubo och Lana beskriver situationen så här:

Sveto: Någonstans så måste det brista för så här kan det inte hålla på längre. Den som inte krigat har blivit rik under kriget och den som i slutet av kriget krupit upp ur skyttegravnen står nu och hugger ved åt den förre för tio mark per dag.

Ljubo: Det har lett till ett negativt urval... säg inte att jag har sagt dig detta, med ett negativt urval menar jag att det dykt upp folk som i sina liv aldrig varit inställda på att göra något värdefullt i ett samhälle. Arma själar som genom att råna lyckats berika sig under kriget. De intelligenta hålls fortfarande åt sidan. Skolan är ingen garanti...

Lana: Den som har en universitetsutbildning säljer varor på torget och folk med endast grundskola sitter på funktionspositioner och omsätter miljoner. Barn som lever i detta samhälle blir inte stimulerade att läsa vidare. De tänker: Varför skulle jag? De ser hur bra det gått för de andra. Familjen har förlorat sitt värde, utbildning. Skräpet har nått toppen och de normala människorna har försvunnit (...) Vi måste hitta tillbaka till ett normalt spår men även staten, som den ser ut, påverkar detta. Jag arbetar för 100 euro och en bankanställd kan försnilla 2 miljoner och inget händer. Folk är förbittrade på grund av sådant men är oförmögna att göra något. De säger: gå och rösta! Men vem ska man rösta på? Det är samma banditer hela högen.

Med en dos av rädsla berättade Ljubo om de som i det förra systemet var kriminella (eller på gränsen till kriminella) som nu har ekonomiskt makt och styr. Ingenjörer som jag personligen känner och som före kriget jobbade i järngruvan gräver nu kanaler (fältanteckningar). Under ett sammanträffande på torget uppfattade jag det som att de undvek mig eftersom de skäms. Alla intervjupersoner har under sitt berättande om orättvisor efter kriget försökt betona skillnaden mellan sig och de som blev rika under kriget. Genom att göra en sådan distinktion vill de framställa sig som fattiga men ärliga. Ofta har det kommit fram under intervjuer att de visserligen hade möjlighet att bli rika under kriget men, säger de med avsky, de ville inte. "Skräpet" (som Lana säger i ovanstående citat) ses av mina intervjupersoner som å ena sidan någonting som de *inte* är och inte vill bli, en tydlig "utgrupp" med Baumans termer. Å andra sidan framstår mina intervjupersoner som "ekonomiska offer", laglydiga individer som inte ville berika sig under kriget genom att "råna" civila. Radovan ger en version av detta när vi pratade om privatisering av före detta statliga företag i Bosnien:

Privatiseringen fungerar på så sätt att folk med kontakter köper företag billigt, säger upp arbetarna och säljer byggnader och maskiner. Alla vinner på det utom arbetarna. Ljubija har inte en chans om inte gruvan öppnar.

Som jag nämnde i min magisteruppsats, är ett vanligt bekymmer på alla företag som privatiserats efter kriget i de forna Jugoslaviska staterna rädslan för hur det ska gå till.

Ekonomisidorna i de tidningar som jag granskade var fullproppade med artiklar om misstänkt ekonomisk svindel som skett under privatiseringen och som skötts på samma sätt som Radovan beskriver i citatet ovan. Hans beskrivning av den formen av kriminaliteten är ett exempel på *manschettbrottslighet* i Sutherlands termer. Förklaringen av orsakerna till manschettbrottslighet ligger på den process Sutherland kallar *särskiljande tillhörighet*. Det är svårt att veta säkert om detta stämmer med sociala förhållanden i Bosnien men man kan misstänka att de som har blivit rika under kriget (Som Ljubo säger: ”Arma själar som genom att råna lyckats berika sig”) lärde in sitt kriminella handlande i sällskap med individer som definierar sådant handlande som förmånligt (dvs. de som blev rika på samma sätt). Visligen berättar man inte om inläring men intervjupersonerna påpekar att de (som ”berikade sig under kriget”) är många och att de gynnar varandra. Frånvaron av normer och normkonflikter mellan grupper under och efter kriget kan ha stort betydelse för spridning av den typen av kriminalitet. Om den kategori av brott kommer att minska eller öka i sin intensitet i Bosnien i framtiden är svårt att veta men Radovan föreslår en radikal lösning på problemet när jag frågar honom vad han skulle göra om han hade makt i Ljubija nu:

Radovan: Jag hade fängslat alla. Jag vet precis vem som är tjuv här. Jag bor ju här och har under hela kriget vetat allt, vem som gör vad och hur. (...) Vi har pratat om det mesta. Det viktigaste är att de som gjort sig skyldiga till krigsförbrytelser fängslas. Densamma Milojica som var SDS ordförande 1992 borde sitta bakom galler. Han är ansvarig för allt som skedde (under 1992), det hade inte gått utan honom.

Goran: Och var finns han nu då?

Radovan: Han har en fin position i Banja Luka. De är banditer hela högen de ser efter varandra. Vänta bara tills Dodik¹¹⁹ tar tag i dem.

I citatet ovan ger Radovan en enkel lösning på den ekonomiska brottsligheten i Bosnien (”jag hade fängslat alla. Jag vet precis vem som är tjuv här”) men samtidigt markerar han att problematiken är stor och svårtlöslig när han säger ”att banditer ser efter varandra”. Igen har vi en situation där en aktuell verklighet laddas med betydelse från dåtidens händelser och sannolikt styr vägen till framtiden.

¹¹⁹ Reformvänlig politiker i Serbiska republiken.

Att bygga ett monument och försonas

Under mina observationer såg jag folk i militärkläder på Ljubijas kaféer och i centrum. Det kan frambringa minnen hos de återvändande från tiden mellan 1992 och 1995. I Övre Ljubijas centrala park byggdes ett stort monument (ett kors, cirka fem meter högt) för bosnienserbiska soldater som stupat under kriget och denna symbol kan ses av de återvändande som ett monument för de krigsförbrytare som plågat dem under kriget (fältanteckningar, IP Gara). Samtidigt finns inget monument för de bosnienmuslimska och bosnienkroatiska civila som dödades i Ljubija under kriget. Man kan tänka sig att rättsskipning är ett viktigt inslag för ett samhälle efter kriget. Nils Christie diskuterar betydelsen av ett monuments olika symboliska uttryck. Ett monument kan på olika sätt framföra kunskap om olika skeenden. I ett efterkrigssamhälle symboliserar ofta ett monument offerskap och lidande under kriget; korset i Ljubija har likheter med detta påstående. För en utomstående person (till exempel på besök i Ljubija) konstrueras verkligheten på ett sådant sätt att bosnienserberna i Ljubija hamnar i offerrollen.

Som jag skrev i min kandidat uppsats, under min vistelse i Ljubija (mars 2004) gjorde Haag-tribunalens domare ett besök på platser där misstänkta krigsförbrytelser genomförts under kriget i Prijedor (lokal tidning: Kozarski Vjesnik, 040319). I Nedre Ljubijas kaféer frambringade det glädje och många diskussioner. I Övre Ljubijas kaféer skapade besöket också diskussioner men på ett annat sätt: besöket skapade oro och nästan panik bland bosnienserberna (fältanteckningar)¹²⁰. Nils Christie menar att internationella domstolar genom att straffa skyldiga vill ”döda” själva ideologin som ligger bakom förbrytelsen. Det är någonting som pågår i Haag bland annat under rättegången mot Jugoslaviens expresident Slobodan Milosevic, där man den första juni 2005 visade en videofilm från en massaker under händelserna i Srebrenica. Filmen visar medlemmarna av milisgruppen ”Skorpionerna” som transporterar misshandlade från en lastbil till en avrättningsplats (där flera döda redan ligger), unga män som senare avrättas med skott på nära håll. Personen som filmar händelsen säger till dem som genomför dådet att skynda på med

¹²⁰ Se fotnot nr. 8.

avrättningar på grund av videokamerabatteri ”som håller på att dö”.¹²¹ Det som pågår på Haag-tribunalen är ett försök att skingra eller förinta den ideologi som legitimerade sådana händelser och detta sprids och påverkar Bosnien fortfarande. Video-filmen sågs samma dag i Bosnisk TV (federation och Serbiska republiken) och Serbisk TV och efter det greps elva serbiska milismän i Serbien och Serbiska Republiken i Bosnien. Några dagar senare framträder i samma TV-kanaler en mamma till en sjuttonåring som var försvunnen efter händelserna i Srebrenica 1995 och som finns med på video-filmen (han filmas hela tiden under transporten från lastbilen till stället där han avrättas).

Man kan diskutera om de som drabbades av brott under kriget (det vill säga de som överlevde, som till exempel mamman till sjuttonåringen som avrättades) befinner sig i en brytningspunkt i en försoningsprocess i Bosnien. Är försoning möjligt bara om de drabbade förlåter sin bödel? Tyvärr är det inte så enkelt. Det finns en annan sidan av saken också. Man måste på någon sätt påverka även de som med beröm till de gärningsmän som genomför dåden (Skorpioner) tittar på Srebrenica-filmen (som nämns ovan). Den sidan av myntet i dagens Bosnien finns och framträder tydligt när man observerar en försäljning av support-tröjor för Karadžić och Mladić (fältanteckningar). Det som av många uppfattas som krigsbrott kan av andra uppfattas som hjältegärning.

Gärningsman som många gånger beskrivs som icke människor eller monster verkade under kriget i Bosnien och deras ideologi (fast Haag-tribunalen försöker bekämpa den) lever fortfarande och försvårar troligen försoningsprocessen. Det kan illustreras med en händelse som jag antecknade under fältarbetet. En kväll i ett kafé skojade två personer med varandra i berusat tillstånd. De sade bland annat:

Jag svär vid det heliga korset att jag är kung i Ljubija och att balije (nedsättande term för bosnienmuslimer) och sokci (nedsättande term för bosnienkroater) kan (svordom). Om vi hade gjort det på rätt sett 92 skulle vi inte ha en moské i Nedre Ljubija i dag...

¹²¹ TV Hajar, Nezavisna televizija Bosne i Hercegovine, BN, Televizija Srbije, Televizija Crne Gore (050601, 050602, 050603, 050604).

Gamla goda tider kommer tillbaka. Arbetsgrupper kommer åter att va' aktuella (Fältanteckningar)

Personerna sitter på ett kafé, är i berusat tillstånd och deras krogdiskussion är målad med ett ideologiskt och även moraliskt innehåll. Moskén lyftes som en symbol för bosnienmuslimskt återvändande och sätts i relation till den etniska rensning som utfördes på fel sätt, enligt personen. "Arbetsgruppen" nämndes också, det vill säga det tvångsarbete som de bosnienmuslimer och bosnienkroater som stannade kvar i Ljubija tvingades till för bosnienserbiska arméns och privatpersoners räkning. Man kan utifrån detta tolka att en viss avundsjuka visar sig på grund av den nya konkurrens som nu finns på fältet. Under kriget var vissa bosnienmuslimer och bosnienkroater slavar, nu är de medtävlare på fältet. I flera av intervjuerna konstaterar de intervjuade att den etniska rensningen under kriget gjordes till fördel för dem som inte längre bor i Ljubija och att det som hände 1992 är deras fel. Radovan och Sveto uttrycker det på följande sätt:

Radovan: De här från Nedre Ljubija har det lätt, de har återvänt med pengar och de har fått donationer för att reparera sina hus. Gino¹²² borde vara serberna tacksam eftersom han aldrig haft en sån bil annars.

Sveto: ...folk som varit (militärt) aktiva tidigare är det fortfarande. Jag har varit i Kozarac och i Bišćani och tagit mig ett glas, jag hör vad folk pratar om. Det har gått 9-10 år men för mig ser det fortfarande ganska färskt ut. De säger samma sak igen. Om det kommer att gå över med tiden? Det vet jag inte!

Ovan nämnda citat avspeglar svårigheten i att klart definiera offerskap efter kriget i Bosnien. För Radovan är de som har det dåligt ekonomiskt och kommer att lida hela sitt liv offer, och Sveto anklagar bosnienmuslimer från Kozarac och i Bišćani som skyldliga för det som hände 1992. Hatet som fanns tidigare tycks fortfarande finnas, om än i nedtonade former. Frågan är bara om det hatet kan tändas igen, en fråga som också de intervjuade ställer sig och reflekterar över. Sveto försöker förklara hur kriget i Bosnien skulle kunna börja igen:

¹²² Smeknamn på en bekant som före kriget bodde i Nedre Ljubija och numera i ett västeuropeiskt land.

Vi är ett folk som följer stridsropet, vi vet inte vem som ropade men någon gjorde det och vi följde efter som får. "Framåt", allihopa framåt och så blev det ett minfält. Så har det varit inte bara de senaste tio åren utan 50 eller 100 eller 1000 åren, bara Gud vet hur många krig som förts här de sista 1000 åren bara för att någon sa "Framåt". Nu så har någon sagt att det får vara nog, vi vill inte mer, men bara tills någon säger "Framåt" igen.

Möjligheter för försoning

*Reconciliation is a slow process. We cannot forget, but we must learn from the past. Only if Bosnia heals will it be best prepared to take advantage of its seat at the table of the family of European nations.*¹²³

Som jag skrev i min magisteruppsats, skulle ett tänkbart försoningsrecept för Bosnien kunna vara att alla sätter sig ner och berättar om det som hänt för att det inte ska hända igen. För att göra detta måste alla som gjort sig skyldiga till förbrytelser under kriget erkänna detta. Det värsta vore att försöka tysta ner det som varit, vilket somliga gör. Exempel på det hittar vi i tidningarna. I alla federala tidningar som jag granskade finns artiklar om en bosnienserbisk sanningskommission som skrev en rapport där man för första gången erkänner att bosnienserbiska soldater genomförde en massaker i Srebrenica. I samma tidningar rapporteras om en massgrav som hittades i närheten av Ljubija. Lokaliteten heter Gamla Kevljani och fram till den dag då jag utförde observationer på platsen har man grävt upp 560 kroppar. Enligt personalen som jobbar med utgrävningarna är kropparna rester av bosnienmuslimska och bosnienkroatiska civila som dödades på olika platser i Prijedor kommun under 1992. För att gömmas undan förflyttades kropparna efter kriget till den aktuella platsen, Gamla Kevljani. I tidningar som publiceras i Serbiska Republiken och Serbien finns inga artiklar om de två ovannämnda förhållandena. Man kan kanske ha förståelse för tidningar i Serbien som inte publicerar sådana nyheter men man kan undra varför Kozarski Vjesnik, som publiceras i Prijedor i Bosnien och är ett veckomagasin, inte publicerar den informationen. Gamla Kevljani ligger cirka en mil från Prijedor. Kan de som deltog i förbrytelseerna erkänna det och be sina offer om förlåtelse? Den allmänna situationen i Bosnien nu är sådan att man *kan* prata om allting, även om jag uppfattade det som att öppenheten också kan vara farlig. Mildrad konstaterar:

¹²³ Harland (2001), s.23.

Kriget har ju hänt och jag beskyller inte någon för något men jag tycker om att prata med folk om det. Det behöver inte vara ett tabubelagt tema. Men herregud, det har ju hänt och nu är det över. Om jag gjort något mot någon så borde jag stå till svars för det. Förmodligen skulle jag inte sova så gott och önska mig bort härifrån.

Rättvisan är för krigets offer ett av de viktigaste villkoren för försoning i Bosnien efter kriget. Många krigsförbrytare sitter häktade av Haag-tribunalen för förbrytelser i f.d. Jugoslavien men många andra är fortfarande på fri fot. För att uppnå försoning krävs förlåtelse och det verkar som om det skulle vara lättare att förlåta en som sitter i fängelse för sina ogärningar. Radovan är upprörd men hans resonemang liknar Harlands:

Radovan: Den första uppgiften som måste utföras, om man vill ha försoning, är att ställa krigsförbrytarna inför rätta. Min egen salig far hade fått ta sin dom om han mördat någon civilperson, arkebusering eller fängelsestraff. Vem ger oss rätten att våldta någons syster och mor eller mörda någon. Straffen som utdöms i Haag är ett skämt. Det stimulerar bara till nya illdåd. En dom på tio år omvandlas till sex år för gott uppförande. Utan rättvisa och då menar jag verklig rättvisa och med nationalistiska partier kan det inte bli någon försoning. Men vi kan leva. Skiten måste rensas bort, den har flutit upp till ytan, man har kunnat se vem som gjort vad.

*Terrible crimes have been committed during the war in Bosnia and Herzegovina. Many of those who committed horrendous crimes remain at large. However it is important that justice is not only done, but also that it is seen to be done.*¹²⁴

Försoning bygger på att rättvisa (is seen to be done”) eller på Durkheims och Collins idé om att straffet måste bli synligt för alla och envar, att det måste visas upp som i en ceremoni eller ett skådespel. Samtidigt menade Christie nåt annat. Enligt honom kan man, i en ideal situation få ett bättre försoningsresultat om man använder sig av en sanningskommission istället för att straffa de skyldiga som individuellt utpekas som krigsförbrytare.

I dagens Bosnien är det många exempel som motverkar idén om försoning och fredlig samlevnad. Som jag beskrev i min magisteruppsats har sportsidor i flera tidningar som jag granskade beskrev med beklagande (även upprört) tonfall en händelse under fotbollskampen i Banja Luka mellan fotbollslagen Borac och Celik¹²⁵. En Borac-supporter sprang ut från publiken och anföll en Celik-spelare, av ”etniska” anledningar. Matchen avbröts och polisen rusade in och tolv Borac-

¹²⁴ Harland (2001), s.22.

¹²⁵ Borac är ett fotbollslag från Banja Luka dvs. från den Serbiska Republiken och Celik är ett fotbollslag från Zenica dvs. från Federationen.

supportrar skadades. Varken spelaren eller den attackerande supportern var med i kriget; de var för unga då. Sådana händelser kan producera en ond cirkel som gör att Boracs spelare inte vågar åka till Zenica. I ett sådant exempel har vi två nivåer av samma problematik. Själva händelsen som visar skarp nationalism och ett beklagande eller en upprördhet över den, som visar på att det finns en publik (eller att tidningen räknar med en sådan publik) som inte gillar skarp nationalism. Två sidor av samma mynt skulle man kunna säga, den ena bekräftar och ”lever av” den andra.

Början av kriget i Jugoslavien visade att fotbollsarenorna var en av de viktigaste skådeplatserna för den växande nationalism som resulterade i kriget. Även rekrytering av medlemmar till de paramilitära trupperna, som under kriget gjorde sig ökända för krigsförbrytelser, genomfördes ur supporterklubbar.¹²⁶ Tio år efter krigsslutet i Bosnien kan man ifrågasätta om det inte är för tidigt för mellanettiska fotbollskamper med de anhängare lagen har som skapar allt sådant. Enskilda individer i Bosnien är fortfarande djupt influerade av nationalismen vilket gör att det som vissa upplevde under kriget flaggas till vardags och påverkar de som i stor sett inte har någon personlig erfarenhet av kriget. Det försvårar försoningsprocessen i Bosnien både på den institutionella och individuella nivån. Man kan säga att vissa framsteg görs på den institutionella nivån (som gripande av elva milisman som jag nämnde ovan) men individuellt är det svårare; kanske på grund av att båda nivåerna är sammankopplade i Bosnien. Ljubo ger sin version om hur försoning är möjlig i Bosnien:

Men helt ärligt, om man ångrar sig ärligt och alla ställer sig till svars för sina handlingar, jag för mina, du för dina och den tredje för sina och vi alla ber varandra om ursäkt, men det måste komma från hjärtat och med tårar, då kanske det skulle kunna ske en försoning. Man ska inte försöka med några stora centraliseringar utan i stället lägga över ännu mera makt på det lokala planet eftersom folk känner varandra bättre där. Politikerna gör allt som västländerna säger till dem att göra, och västländerna gör det dom gör. Detta kommer inte att kunna hålla på i all oändlighet, det skapas ett motstånd hos folket vilket är det största problemet. Ånger från alla tre sidorna, för en kan inte vara skyldig till kriget om inte den andre också medverkat. De måste ha blivit osams med varandra för hade dom inte blivit osams så hade man inte skapat krig.

¹²⁶ Schulz (2002), s. 114.

Ljubos version genomsyrar en dubbelhet i möjligheten för försoning. Han betonar individernas känslomässiga engagemang i försoningsprocessen ("det måste komma från hjärtat och med tårar") och ömsesidigheten i denna process ("ånger från alla tre sidorna..."). Detta kombineras till en bild av den politiska framtid som Bosnien borde kunna ha.

Alla mina intervjupersoner påpekade att en försoning, efter kriget i Bosnien, inte kan ske så länge de nationalistiska partierna sitter vid makten. SDA, SDS och HDZ ses som skyldiga för kriget och alla andra politiska partier med epiteten "serbiska", "kroatiska" eller "bosniakiska" beskrivs med negativ laddning. I Ljubija har SDS efter tolv års styre förlorat makten i de kommunala valen den 2 oktober 2004 vilket enligt Radovan inger hopp både för ett bättre liv och för försoning:

Därför är jag för Dodik och SDP (Partiet för demokratiska förändringar). Dodik tar vara på alla folks rättigheter i Serbiska Republiken. Om vi är korrekta mot muslimerna här så kommer även de att vara korrekta mot serberna i Federationen. En stor illgärning har utförts och fortfarande så finns den propagandan. SDS och Radikala partiet säger inte i sitt program att du ska åka till Nedre Ljubija och döda den som återvänt, men man vill göra det när man är klar med läsningen (av partiprogrammet).

I ovan nämnda citat pekar Radovan på det efterkrigshat som dagligen tycks influera människor i Bosnien. I SDS och de radikalas partiprogram kan man enligt honom inte läsa ut nationalismens extrema former men Radovans poäng är att det som finns i programmet skulle kunna resultera i ett sådant tänkande. Man vill "döda den som återvänt". "Försonligheten framträder just efter att kampen avslutats" för att anknyta till Simmel man vad händer om man inte anser sig ha avslutat kampen? Då blir förmodligen försoning svårt.

Är då en försoning möjlig i Bosnien? Den frågan skall jag låta vara öppen. Den kan inte besvaras i en kort rapport som den här. Tendensen som kan märkas utifrån mina intervjuer är att flera av mina intervjupersoner (Ljubijabör) beklagar andra serbers (i deras syn destruktiva) nationalism, dvs. de försöker lyfta blicken ovanför sin egen etniska tillhörighet och istället tala om samhället i sin helhet. Destruktiv nationalism uppfattas ofta som tillhörande *de andra*. Avslutningsvis vill jag citera en gammal man som jag träffade i Gamla Kevljani:

Nationalismen är en god tjänare men en hemsk härskare... här härskar
nationalismen... fortfarande.

AVSLUTNING

De nya former av krig som började efter kommunismens fall verkar ha ersatt det klassiska mellanstatliga kriget. Svaga stater har blivit av med det krigsmonopol som de haft genom sina krigsmaskinerier och monopolet togs ofta över av paramilitära aktörer som oftast opererade endast på den lokala nivån. Civila är många gånger en direkt måltavla för krigshandlingarna i sådana krig. Ett sådant krig som börjat efter kommunismens fall är kriget i Bosnien. Liksom alla väpnade konflikter framkallar även dessa flyktingar som blir drabbade under själva konflikten och som vanligtvis återvänder till sina hem efter kriget. Där hemma möter många gånger de återvändande sina före detta fiender.

Min kandidatuppsats handlade om bosnienmuslimer och bosnienkroater som blivit utsatta för etnisk rensning av bosnienserbiska soldater under kriget i Ljubija, en stad i nordvästra Bosnien. Efter kriget har de återvänt till Ljubija som nu kontrolleras av bosnienserber. I min magisteruppsats har jag undersökt en annan synvinkel i samma problematik, nämligen en version berättad av dem som tillbringade hela krigstiden i Ljubija. Den sociala verkligheten är mångsidig och de i konflikten inblandade grupperna har vanligtvis olika synpunkter på ett och samma skeende.

I denna studie, som alltså är en fortsättning och fördjupning av min kandidat och magisteruppsats har jag försökt utifrån mitt empiriska material identifiera och analysera uppfattningar om brott i Bosnien under och efter kriget. Jag ville också beskriva i vilken mån inblandande parter i en konflikt kan tänkas förlåta varandra eller försonas, samt vilken roll tidigare förbrytelser spelar i en sådan eventuell process.

Den normupplösning som framträdde under kriget kan ses som inbyggt i det kollektiva medvetandet bland invånarna i Ljubija; det lyfts fram och beklagas ofta av de intervjuade. Ett kollektivt medvetande kan ändras men detta är förmodligen det som är svårt att göra i Ljubija. Det kollektiva medvetandet byggs på deras delade känslöhandlingar som de skapat i interaktion med varandra och det som skapats vid krigsupplevelser har kommit att dominera. Om livet i Ljubija någon gång ska kunna återgå till det ”normala” är nästan omöjligt att säga. Det svåra är att veta

vad som kan betecknas som "normalt" i ett efterkrigssamhälle. För vissa är det "normala" förkrigstiden men för vissa är det kanske inte. Befolkningen tillhör olika etniska grupper och agerar i solidaritet med sin egen grupp och får respons genom upplevelsen av en stark gruppkänsla. Normupplösning som framträdde kriget har blivit svårföränderliga.

Under krigets normupplösning sker vissa brott som kan vara antingen brott mot krigets norm, t ex att desertera eller inte ställa upp på den egna arméns eller propagandas sida, eller brott mot krigets lagar som krigsförbrytelser (massmord, våldtäkt eller liknande). Brott mot krigets lagar kan uppfattas som egentligen ambivalenta, både tillåtna (relativt) och otillåtna och fördömda, framför allt i efterhand. Själva kategorin "brott" betyder olika saker beroende på om det är krig eller fred och vem som har segrat eller anser sig ha segrat samt vem som lyckades uppnå offerstatus.

Frånvaron av normer och normkonflikter mellan grupper under och efter kriget kan ha stort betydelse för spridning av bl a. ekonomisk brottslighet i Bosnien. Intervjupersonernas sociala värld tycks genomsyras av beskrivningar av hur samhället har förändrats till det sämre och det som nämndes som nytt är extrem fattigdom, ökad kriminalitet och vissa tendenser till anarki. De nya lagar som stiftats efter kriget upplevs som riktade mot en majoritet av fattiga invånare och inte mot den minoritet av rika som dykt upp. Genom en sådan framställning gör mina intervjupersoner en distinktion mellan de själva och samhället som helhet som antas utveckla på ett sådant sätt. Om manschettbrottslighet kommer att expandera eller at minska i Bosnien är svårt att förutse men tendenser vissa att den form av kriminaliteten finns i landet och att berättarna uppmärksammade orättvisor som är anknutna till ekonomisk brottslighet) i Bosnien (fatiga som deltog i kriget kontra rika som berikade sig genom att råna civila.

Om *förlåtelse* och *försoning* skulle vara möjlig i Bosnien efter kriget är nästan omöjligt att säga. Ytlig sett är det svårt att förstå varför de inblandade parterna inte gör det som verkar vara så enkelt. Varför kan inte alla som gjorde sig skyldiga till illdåd i Bosnien under kriget be sina offer om förlåtelse och försöka gottgöra dem? Den fråga som följer är förmodligen ännu svårare. Är krigsoffren villiga att

förlåta sina bödlar? Det är förmodligen beroende av vilka krigsförbrytelser de drabbades av under kriget. Troligtvis är det lättare att förlåta en örfil som en civil fick av en soldat under en pågående etniskt rensning i jämförelse med ett dödat barn under samma händelse. Många gånger föredrar inblandade parter i Bosnien tystnad och glömska framför en försoning grundad på sanning. Kampen måste avslutas innan försoning sker. I Bosnien tycks finnas strömningar som uppfattar Dayton-avtalet som ett uppehåll i själva kampen snarare än en avslutning? Då blir försoning förmodligen svårt.

Oförsonligheten i Ljubijas fall beskrivs vanligtvis när det handlar om personifierade konflikter (t.ex. Dragan kontra någon annan), man hatar t ex. någon person som gjort något fruktansvärt mot en anhörig. Brott i ett samhälle och straff kan uppfattas som funktionella för samhället dvs. vi som åskådare ”behöver” dem. De har en nödvändig funktion för den sociala sammanhållningen. Det som pågår i Haag är ett försök att skingra krigstidens ideologi, vilket i sin tur förväntas öka sammanhållningen hos alla i Bosnien. Om de dömda i Haag kommer att uppfattas som offer riskerar dock förloppet att bli det motsatta. Detta kan visserligen också öka sammanhållningen i samhället men i en riktning som kan göra att oförsonlighet förstärks mellan grupper, inte tonas ned.

Vad det gäller *offreskapsfrågan* i Ljubija kan man säga att alla vill framställa sig som offer men att olika faktorer gör att alla är på väg att förlora den statusen. Återvändande genom att för omgivningens erkännande och hjälp, Ljubijabor genom att de fortfarande skuggas av skeende från 1992 och flyktingar genom att de framställs som främlingar och passar i rollen som ideala gärningsmän. I materialet kan man utläsa en framträdande konkurrens om offerrollen. Detta kan reproducera en viss oförsonlighet eftersom den håller det kollektiva medvetandet och gränsdragningar som spelades ut så tydligt och makabert under kriget vid liv. Kamper utspelar sig ofta mellan *vi* och *de*. Försonlighet underförstår att dessa polariseringar tonas ned, eller att nya polariseringar bildas (t.ex. *vi i Bosnien* kontra *de i väst*). Samtidigt kan man märka vissa tendenser i Ljubija som målar en positivare bild som t.ex. Lanas påpekande att ”folks medvetande måste förändras”.

Det som är viktigt att uppmärksamma är att min undersökning utspelar sig på en mindre ort. Saker och ting kan förstås vara annorlunda i de större städerna samt i olika delar av Serbiska Republiken och Federationen. Samtidigt visar min studie åtminstone en del av den sociala verkligheten i Bosnien, och sannolikt pekar den ut några allmänna tendenser.

För sociologer är det av stor betydelse att analysera sådana skeenden och kartlägga de faktorer som ger upphov till konflikter. Historien är full med exempel på enorma samhällsförändringar under olika brytningstider. Kommunismens fall är en av dessa brytningstider som resulterade i en mängd våldsamma konflikter. Den sociala utvecklingen efter en brytningstid är svår att förutsäga. Därför är det viktigt att studera historien, det som hände i det förgångna, för att få förståelse och förbereda sig för det som eventuellt kan hända också i framtiden.

REFERENSER

Aggestam, Karin (2004) ”Teori-traditioner om rättfärdiga krig” i *(O)Rättfärdiga Krig*. Aggestam, Karin (red). Lund: Studentlitteratur.

Basic, Goran (2004) *Tillbaka till Ljubija – Upplevelser och erfarenheter hos återvändande bosnienmuslimer och bosnienkroater*. Lund: Kandidatuppsats i sociologi.

Basic, Goran (2005) *Livet efter kriget – Nationalism, försoning och oförsonlighet i ett bosniskt efterkrigssamhälle*. Lund: Magisteruppsats i sociologi.

Bauman, Zygmunt (1992) *Att tänka sociologiskt*. Göteborg: Korpen.

Berg, Magnus (2004) *Förlåta men inte glömma. Röster om rasism, nationalism och det mångkulturella samhället i Namibia och Sverige*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Charon, Joel M (2001) *Symbolic Interactionism*. New Jersey: Prentice Hall.

Christie, Nils (2004) *A Suitable Amount of Crime*. London: Routledge.

Christie, Nils (2001) ”Det idealiska offret” i *Det motspänstiga offret*. Åkerström, Malin och Sahlin Ingrid (red). Lund: Studentlitteratur.

Collins, Randall (1992) *Sociological Insight. An introduction to non-obvious sociology*, Oxford: Oxford University Press.

Collen, Francis; Lilly, Robert; Ball, Richard; (2002) *Criminological Theory. Context and Consequences*. London: Sage Publication.

Delanty, Gerard (2000) *Medborgskap i globaliseringens tid*. Lund: Studentlitteratur.

Durkheim, Émile (1893/1964) *The Division of Labour in Society*. New York: Free Press.

Durkheim, Émile (1895/1964) *The Rules of Sociological Method*. New York: Free Press.

- Durkheim, Émile (1897/1983) *Självmordet*. Lund: Argos.
- Einarsson, Charlotta & Chiriac, Eva Hammar (2002) *Gruppobservation i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Emerson, Robert M. Fretz, Rachel I. Shaw, Linda L. (1995) *Writining Ethnographic Fieldnotes*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A (1997) *The New Language of Qualitative Method*. New York: Oxford University Press.
- Kvale, Stejnar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Höglund, T. Anna (2004) ”Teologi, genus och rättfärdiga krig” i *(O)Rättfärdiga Krig*. Aggestam, Karin (red). Lund: Studentlitteratur.
- Ignatieff, Michael (1999) *Krigarens heder*. Göteborg: Daidalos.
- Johansson, Anna (2005) *Narrativ teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, Thomas; Miegel Fredrik. (1996) *Kultursociologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Kaldor, Mary (2002) *Nya och gamla krig*. Göteborg: Daidalos.
- Kolonic, Ishak (2002) *Otrgnuto od zaborava. Prica o jednoj carsiji-Donj Ljubija*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitieska biblioteka Bosne i Hercegovine.
- Lundberg, Magnus (2001) *Vilja med förhinder. Polisets samtal om kvinnomisshandel*. Stockholm: Symposion.
- Lindgren, Sven-Åke (1995) *Om brott i straff*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindgren, Sven-Åke (2000) *Ekonomisk brottslighet. Ett samhällsproblem med förhinder*. Lund: Studentlitteratur.
- Lukes, Stiven och Scull, Andrew (1984) *Durkheim and The Law*. Oxford : Basil Blackwell.
- Maslesa, Ramo (2001) ”Sigurnosni sistemi i savremeni sigurnosni izazovi” i *The future has begun*. London C; Osmanagic M; Premec V; Handzo M (red). Sarajevo: Svjetlost.
- May, Tim (2001) *Samhällsvetenskaplig forskning*. Lund: Studentlitteratur.

Petritsch, Wolfgang (2002) *Bosna I Hercegovina od Dayton a do Evrope*. Sarajevo: Svjetlost.

Riessman, Catherina, Kohler (1993) *Narrative Analysis. Qualitative Research Method Series 30*. Newbury Park, London, New Delhi: Sage.

Schulz, Lidholm, Helena (2002) *Krig i vår tid*. Lund: Studentlitteratur.

Schulz, Lidholm, Helena (2004) ”Den nya tidens krig och rättfärdigandets diskurser” i *(O)Rättfärdiga Krig*. Aggestam, Karin (red). Lund: Studentlitteratur.

Simmel, Georg (1908/70) *Kamp!* Uppsala: Argos.

Sutherland, Edwin H. (1949) *White-Collar Crime*. New York : Holt, Rinehart och Winston.

Svendsen, Fr. H, Lars (2004) *Ondskans filosofi*. Stockholm: Natur och kultur.

Sverre, Moe. (1995) *Sociologisk teori*. Lund: Studentlitteratur.

Wästerfors, David (2004) *Berättelser om mutor*. Stockholm: Symposion.

FN:s rapport på Internet och information om Ljubija

www.un.org/icty/plavsic/trialc/judgement/index.htm.

www.un.org/icty/blaskic/trialc1/judgement/index.htm.

www.un.org/icty/krstic/TrialC1/judgement/index.htm.

www.un.org/icty/stakic/trialc/judgement/index.htm.

www.un.org/icty/kvocka/trialc/judgement/index.htm.

www.un.org/icty/tadic/trialc2/judgement/index.htm.

www.un.org/icty/banovic65-1/trialc/judgement/ban-sj031026e.htm.

www.rzrljubija.com.

www.unet.univie.ac.at/^a9802328/etnik.htm.

www.europa.eu.int/abc/maps/index_sv.htm.

Tidningar:

Kozarski Vjesnik (040319, 041105) - Den lokala tidningen i Prijedors kommun.

Glas Republike Srpske (041103; 041106; 041107; 041109) – Dagstidning. Publiceras i Serbiska Republiken.

Vecernje Novosti (041108; 041109) – Dagstidning. Publiceras i Serbien.

Kuriren (041109) – Dagstidning. Publiceras i Serbien.

Dnevni Avaz (041101; 041109) – Dagstidning. Publiceras i Federationen.

Oslobodjenje (041109) - Dagstidning. Publiceras i Federationen.

Nezavisne Novine (041109) - Dagstidning. Publiceras i Federationen.

Dnevni List (041109) – Dagstidning. Publiceras i Federationen.

Jutarnje novine (041109) – Dagstidning. Publiceras i Federationen.

TV kanaler

TV Hajat (050601, 050602, 050603, 050604).

Nezavisna televizija (050601, 050602, 050603, 050604).

BN (050601, 050602, 050603, 050604).

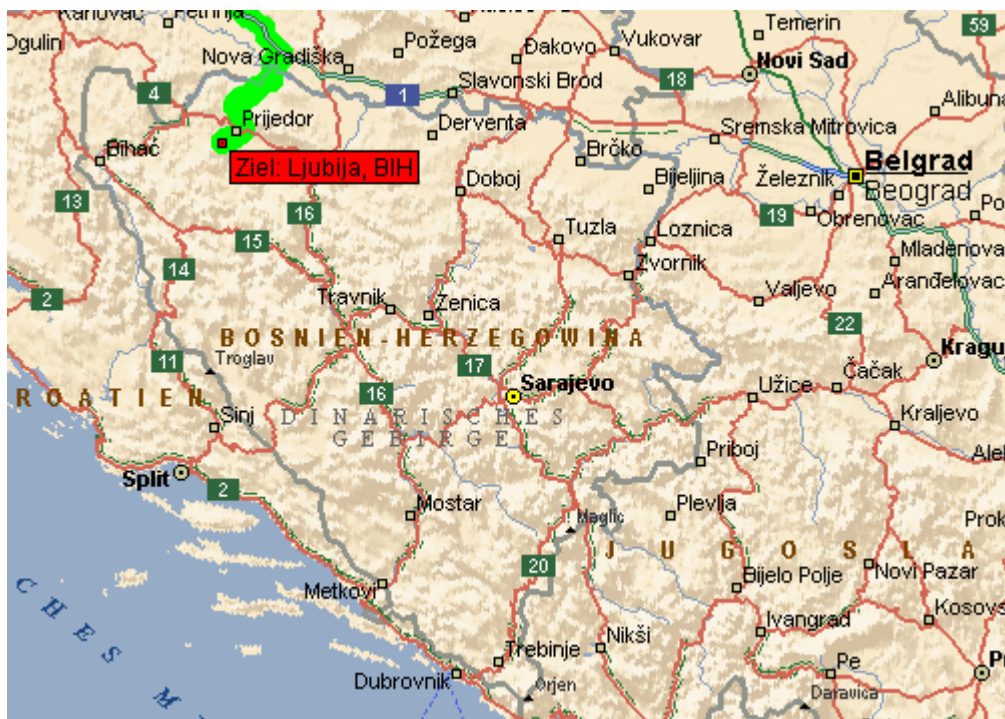
Televizija Srbije (050601, 050602, 050603, 050604).

Televizija Crne Gore (050601, 050602, 050603, 050604).

BILAGA

Bosnien-Herzegovinas placering i Europa.

Ljubijas placering i Bosnien-Herzegovina

